

„Naši Šokci“: podrijetlo, migracije i društveni razvoj Hrvata u Banatu

Mario Bara*

Sažetak

U ovom radu, u kontekstu širih povijesnih migracija, autor analizira migracije hrvatskog stanovništva prema i na području Banata, kao i refleksije migracija na oblikovanje njihova kulturnog, etničkog i nacionalnog identiteta. Poslije uvodnog dijela u kojemu se daju pojmovne, vremenske, prostorne i teorijske odrednice, autor na mikro i makro razini analizira naseljavanje hrvatskog stanovništva i uzrokovanost migracija. Ishodišni matični prostor dijela iseljenika, uz današnji politički teritorij Hrvatske, obuhvaćao je i dijelove Bosne i Hercegovine. Pod utjecajem sociohistorijskih zbivanja mijenjali su se identitet i lingvistička obilježja migranata.

Ključne riječi: Hrvati, Banat, Šokci

Uvod

Migracije Hrvata na područje današnje Vojvodine treba promatrati u sklopu širih povijesnih migracija iz ishodišnog hrvatskoga matičnog prostora koji uz politički teritorij Hrvatske obuhvaća i velike dijelove Bosne i Hercegovine (Heršak 1993). Naslovom ovog rada apostrofirani je Banat, pod kojim se najvećim dijelom referiramo na jugoistočni prostor nekadašnjeg ugarskog Podunavlja koje danas teritorijalno dijelom pripada Republici Srbiji.¹ Za hrvatsko stanovništvo u Banatu javlja se veći broj imena (Horvati/Orvati, „kajkavci“, Turopoljci, Šokci, Bunjevci, Karaševci). Jedan od primjera imenovanja Hrvata nekim drugim etničkim imenima je imenovanje štokavaca, preseljenih u drugoj polovici XVIII. stoljeća iz Like, Korduna, Hrvatskog Primorja u Banatsku vojnu granicu, Šokcima. Razlog odabira naslova ovog rada je i u simptomatičnom pristupu Hrvatima, njihovom imenovanju u Bačkoj, Banatu, Baranji, Srijemu u tiskovinama, znanstvenim publikacijama i političkim istupima, kao Šokcima ili Bunjevcima u smislu zasebnih naroda čak i u onim slučajevima gdje je jasno da su se oni smatrali Hrvatima. Živeći u etnički miješanim naseljima, često

---

* docent, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb

¹ Autor zahvaljuje Daliboru Mergelu na komentarima koje je dao na prethodne verzije članka.

s njemačkom većinom, Hrvati u južnom Banatu bili su izloženi snažnoj asimilaciji pa se javljaju i pozitivni primjeri slavenske uzajamnosti te inicijative da se pomognu njihova kulturna nastojanja. Primjerice, u uvodniku pod naslovom „Naši Šokci“ list *Pančevac* se založio da „Srbi ‘budu na pomoći’ svojoj braći Hrvatima u Starčevu, Neuzini, Glogonju, Opovu i drugim mjestima u južnom Banatu“ (Popov 1983, 69).²

Od svih regionalnih i subetničkih zajednica Hrvata u Vojvodini oni u Banatu su najmanje istraživana skupina, dakako i zbog njihove manje brojnosti. Stjepan Krpan 1990a i Robert Skenderović 1999, pisali su pregledno o svim etničkim skupinama Hrvata u Banatu. Preseljavanje turopoljskog plemstva, kajkavaca, u Banat detaljno je istražio Ante Messner-Sporšić 1931, 1934. O njihovim migracijama, običajima i govoru u svojim radovima još su pisali Ante Jagić 1924, 1929, Petar Pekić 1930, Ivan Brabec 1982, Josip Kovačević 1973, Vladimir Mitrović 1977, Marija Vučković 2000, 2001, 2004, Vesna Marjanović 2004, 2008. O migracijama Hrvata štokavaca i njihovim govorima pisao je Ivan Brabec 1972. dok je Dalibor Mergel posvetio više radova Hrvatima u Starčevu 2010a, 2010b, 2010c, 2011, te Vinko Rukavina 2009, 2013, 2014. Migracije karaševskih rodova iz istočnog, danas rumunjskog dijela Banata, u zapadni vojvođanski, odnosno srpski dio Banata istraživali su Milja Radan 2001. i Mario Bara 2011. Pregled najvažnijih migracija na području Vojvodine, uključujući Banat, koji je obuhvatio sve hrvatske etničke i regionalne skupine napravili su Mario Bara i Tomislav Žigmanov 2009.

Ishodišni prostor Šokaca

Šokci danas žive u nekoliko država, u Hrvatskoj (Slavonija, Baranja, zapadni Srijem), u Srbiji (Bačka, Srijem), Bosni i Hercegovini (Bosanska Posavina), Mađarskoj (Baranja, Bačka), Rumunjskoj (Rekaš u Banatu gdje su gotovo asimilirani), a povijesni izvori spominju njihovo nekadašnje postojanje u Sloveniji (Bela Krajina). Pripadnici ove skupine smatraju se Hrvatima, konfesionalno pripadaju Rimokatoličkoj crkvi, a obilježava ih štokavsko ikavski dijalekt stare akcentuacije (Vuković 2012, 328). Navedenim skupinama Šokaca treba pribrojiti i one u zapadnom dijelu Banata, od kojih je jedan dio doista posjedovao takvu etničku svijest, dok je većina banatskih Hrvata ipak samo imenovana Šokcima od okolnih naroda. U ovome poglavlju nećemo se baviti podrijetlom etnonima Šokac i njegovim značenjem³, već prostorom koji upućuje na njegovo ishodište u vrijeme velikih migracija od XV. do početka XVIII. stoljeća.

Etničke skupine koje ovdje uvjetno i retrospektivno nazivamo hrvatskim na prostor južne Ugarske doseljavale su tijekom više stoljeća iz različitih ishodišnih područja. Od vremena osmanskih prodora područja današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine već su dezintegrirane, nepovezane teritorijalne cjeline čije stanovniš-

² Autor mnogih od članaka objavljenih u *Pančevcu* bio je Mihovil Tomandl, suradnik Dude Boškovića, koji je bio žestoko napadan od radikala i drugih nacionalista (Popov 1983, 69).

³ Pregled tumačenja etnonima Šokac vidi u Vuković (2012).

tvo uglavnom nije imalo svijest o svojem širem etničkom identitetu, osim jednog općeg kršćanskog identiteta. Pojava imena Šokac i njegovo širenje usko je povezano s osmanskim osvajanjima i potaknutim migracijama stanovništva. Velika skupina hrvatskog stanovništva preseljavala se u više valova tijekom nekoliko stoljeća iz sjeveroistočne Bosne, a imenovani su Šokcima. Osmanski popis Srijemskog sandžaka u drugoj polovici XVI. stoljeća bilježi na više mjesta uz osobna imena i etnonim Šokac „Şokaç“, što je znatno raniji spomen etnonima Šokac negoli se obično smatra (usp. McGowan 1983).

U osmanskim dokumentima za slavensko katoličko stanovništvo u južnoj Ugarskoj, koje je najvećim dijelom potjecalo iz Bosne i Dalmacije, vlasti su koristile ime Šokci i Latini (Jastrebov 1880, 413). Općenito, katolici su imenovani pod pojmom „Latinler“, ali i pod pojmom „Frenk keferesi“ s više varijacija. Kada je osmanska državna administracija imala potrebu uočavati razlike između slavenskog katoličkog stanovništva koristile su pojam „Latin“ za Dubrovčane i Dalmatince, dok je pojam „Şokaç“, „Şokça ve Boşnak“ ili samo „Boşnak“ korišten za katolika podrijetlom iz Bosne (McGowan 1983; Fotić 2005). Etnonim Šokac u osmanskim dokumentima često je prenesen i na druge skupine stanovništva različitog regionalnog podrijetla (Dalmacija, Lika, Bosna, Hercegovina) na tom području, te su pod Šokcima često imenovani svi južni Slaveni katolici (Vukić i Bara 2012). Pojava imena Šokac primjetna je na onim područjima gdje je dolazilo do doticaja slavenskog katoličkog i pravoslavnog stanovništva (Vuković 2012).

Rano naseljavanje i diskontinuiteti u prisutnosti

Potvrdu najranije nazočnosti stanovništva s područja današnje Hrvatske u Banatu možemo pronaći među dubrovačkim trgovcima u Podunavlju. Osnivanje njihovih kolonija u Banatu, u Kovinu i Temišvaru, te drugdje u južnoj Ugarskoj, povezano je s razvojem srednjovjekovne trgovine između jadranske obale, unutrašnjosti Balkana i srednje Europe.

Etnolingvistički Banat je u novijoj povijesti bio heterogeniji od Bačke i Srijema, sa znatno manje hrvatskog stanovništva. Snažan biljeg u etnodemografskom oblikovanju ugarskog Podunavlja i Banata potaknula su osvajanja Osmanlija. Prodori na Balkan rezultirali su velikim političkim i društveno-gospodarskim promjenama u osvojenim područjima što je potaknulo masovne migracije na područja pod kršćanskom vlašću. Naseljavanje izbjeglih bosanskih katolika u Banat teklo je tijekom XV. stoljeća, u razdoblju kraljevanja Žigmunda Luksemburškog i Matije Korvina, zbog ratne ugroženosti južnih područja države. Pogranična područja poprimaju ulogu vojnih krajina pa se od države poticalo preseljavanje slavenskog stanovništva u južnu Ugarsku. Pojava etnika Horvat, Hrvat, Hrvatini i sličnih ukazuje na razmjere migracija iz jezgre nekadašnje srednjovjekovne Hrvatske koje su se odvijale od kraja XV. do kraja XVI. stoljeća, a njihova rasprostranjenost vidljiva je po cijelom području Ugarske.

U povijesnim dokumentima prepoznaju se po prezimenima uz koja im je dodavan etnonimski atribut npr. „Voksic alias Horvath“, „Horváth-Voxit“ „Horváth-Kissevits“ (Borovszky 1912, 109). Iz druge polovice XVI. stoljeća potječu brojna franjevačka izvješća o većim skupinama Dalmatinaca doseljenih u Banat, a u Temišvaru od 1582. djeluje škola za svećenike Dalmatince. Prva misija bosanskih franjevaca ustanovljena pod upravom Svete kongregacije za širenje vjere bila je misija na području Temišvara početkom XVII. stoljeća (Tóth 2002, 185). U tom dijelu Banata 1626. bosanski franjevac Marko Bandulavić osniva pastoralne postaje među hrvatskim kolonijama u Lipovi, Karaševu i okolici (Krpan 1983, 157; Tóth 2002, 185). Tijekom osmanske vlasti u Rekaš⁴, Mariju Radnu i Lipovu doselile su pojedine skupine Hrvata. Prema nekim jezičnim karakteristikama, ekavska štokavština s dosta ikavskih primjesa, kao i narodna predaja upućuju na njihovo podrijetlo uglavnom iz Slavonije (Šokci u Rekašu) te manje skupine Bunjevaca u Mariji Radni (Krpan 1983, 5; 1990b, 20). Pojedine skupine doseljavane u Banat u razdoblju od XV. do XVII. stoljeća zadržale su se u njegovom istočnom dijelu i nakon povlačenja Osmanlija. Početkom XVIII. stoljeća Srbi i drugi narodi u Banatu nazivali su ove stanovnike Šokcima.

Brojnije naseljavanje Hrvata u vojvodanskom dijelu Banata odvija se u drugoj polovici XVIII. stoljeća, a uzrok mu je preustroj vojne granice. Naseljavanje Hrvata nije teklo u isto vrijeme niti su doseljenici potjecali iz iste sredine. Naseljenike možemo podijeliti u tri glavne skupine prema dijalektalnim obilježjima:

- a) jugozapadni Banat (širu okolicu Pančeva) i naselje Perlez naselili su štokavci,
- b) središnji Banat naseljavaju kajkavci, turopoljsko plemstvo,
- c) jugoistočni dio Banata u okolici Vršca naselili su torlaci, Karaševci.

Štokavci

Jovan Cvijić piše da: „Izvan Baranje, Šokaca ima u zapadnoj i južnoj Bačkoj i raseljenih duž celog Dunava do Banata. U Banatu ih nema, i ako je zabeleženo da ih je bilo u XVII. veku i da su govorili ikavski dijalekt“ (Cvijić 1921, 170). U vrijeme kad je nastajao Cvijićev tekst bilo je više naselja u kojima su obitavali Hrvati, a koje su Srbi i drugi narodi nazivali Šokcima te su pojedine hrvatske skupine, napose u istočnom Banatu (npr. Rekaš), i same prihvatile taj naziv.

Ukidanje vojne granice u sjevernoj Bačkoj potaknulo je velika graničarska pomicanja, a jedan dio Šokaca iz Bačke preselio se u kraj oko Banatskog Brestovca 1751. (Tutorov 1995, 100). Hrvati ikavski štokavci iz Ličke i Modruške županije te iz okolice Petrinje i Gline započinju oko 1765. naseljavanje u većim skupinama Perlez (u središnjem Banatu), Opovo i Starčevo, a u manjim skupinama Borču, Glo-

⁴ Neka od prezimena rekaških Šokaca su: Agotić, Agšić, Ambrušević (Amburšević, Ambruš), Antalović, Bakaić, Balekić (Balikić), Berzak, Blažević (Blažev, Blaž), Bogoić, Bojić, Budin (Buda), Bunjevac, Čosić, Derelić, Dugački, Đukić (Đukin), Đukarić (Đuraković), Jankulov, Katalinić, Kožar, Pelić, Stanić (Krpan 1990b).

gonj, Jabuku, Omoljicu, Pločicu i Kovin. Naseljavanja završavaju uglavnom krajem XVIII. stoljeća.

Kajkavci

Preustroj vojne granice potaknuo je i preseljenje Hrvata kajkavaca iz Pokuplja u središnji Banat. Odlukom Marije Terezije (1778.) znatan dio posjeda zagrebačkoga biskupa i turopoljskoga plemstva trebao je biti ustupljen vojnoj upravi. Nakon dugogodišnjih pregovora postignut je sporazum (1801.) kojim su oštećeni plemići dobili selišta Sarču (danas Sutjeska), Modoš (danas Jaša Tomić) i Biled (danas u Rumunjskoj). Naseljeni su u Neuzinu (Hrvatska Neuzina), Boku (Hrvatska Boka) i selište Biled. Hrvati su naselili još i Klariju (Hrvatska Klarija, danas Radojevo), Keču (Hrvatska Keča u Rumunjskoj), Jarkovac, Botoš, Konak (Kanak) i Margiticu (danas Banatska Dubica). Preseljavanje je započeo biskup Tomo Galjuf (1788.), a nastavio i dovršio biskup Maksimilijan Vrhovac (Messner-Sporšić 1931, 1934). Ukupno je oko 1.000 Hrvata, zajedno sa slugama, naseljeno na području navedenih sela i okolnih pustara. Nakon doseljenja, Hrvati plemićkoga podrijetla živjeli su u zasebnim naseljima ili dijelovima naselja odvojeno od drugih naroda, a takav vid segregacije stanovanja, pa i društvenih odnosa, zadržao se još dugo. Mehanizmi koji su omogućavali održavanje takvog stanja bili su posljedica više čimbenika: staleških, ekonomskih, etničkih, jezičnih i vjerskih razlika u odnosu na okolno stanovništvo. Navedena hrvatska sela bila su višestruko povezana kolektivnim pamćenjem o zajedničkom podrijetlu predaka i ženidbenim vezama (Bara i Žigmanov 2009).

Karaševci (torlaci)

Stanovnici triju karaševskih naselja Karaševa, Lupaka i Klokotića južno i jugozapadno od Rešice 1803. naseljeni su u novoosnovano naselje Karlsdorf (danas Banatski Karlovac) (Bara 2011). Približno u isto vrijeme manji broj Karaševaca naselio se u Uljmu, Izbište i Nikolinca u okolici Vršca (Czirbusz 1883). Karaševci su naseljavali i ostala naselja južnog Banata, od onih geografski bližih karaševskim npr. Vršca, Bele Crkve pa sve do Pančeva i Starčeva (Erdeljanović 1992). U Starčevu kod Pančeva i danas među hrvatskom zajednicom postoje karaševske obitelji (Mergel 2010). Česta su bila preseljavanja i udadbeno ženidbene veze između susjednih vršačkih sela u kojima su živjeli Karaševci.

Hrvatske štokavske skupine po naseljenim mjestima

Banatska vojna granica osnovana je 1764. godine, na inicijativu i pod rukovodstvom Vrhovne vojne komande bečkog dvora i carice Marije Terezije. Kako je Vojna granica trajala sve do 1872./73. godine, ostavio je vojnički život dosta traga u kulturi i obiteljskom životu graničara.

Prema Fényesu (1842, 58), Šokci su živjeli na području Banata u Karaševskoj, Tamiškoj i Torontalskoj županiji te na području Njemačke banatske granice. Na području civilnog Banata 1840. živjelo je 10.112 Šokaca i 1.400 Hrvata (Fényes 1842, 58), od toga u Karaševskoj 7.711⁵, Tamiškoj 1.698 i Torontalskoj županiji 700 Šokaca (Fényes 1842, 50-51). Joseph Hain navodi da je 1846. u Banatu živjelo 3.000 Hrvata (1852, 202). Samo na području Banatske vojne granice sa šajkaškim bataljunom bilo je 1857. godine 2.454 Hrvata (Fényes 1867, 12). Károly Keleti (1871, 68-69) navodi da je 1869. u Karaševskoj županiji živjelo 7.017 Hrvata, Torontalskoj 1.754, povlaštenom Veliko Kikindskom distriktu 61 i u Tamiškoj županiji 391 Hrvat.⁶ Hrvati štokavci su, prema podacima iz austrijskih statističkih priručnika, sredinom XIX. stoljeća živjeli izmiješani sa Srbima, Nijemcima i Rumunjima u Perlezu, Staroj Borči, Starčevu, Opoju, Pančevu, Omoljici, Pločici i Kovinu (Hain 1852, 266). U to vrijeme obnašaju i neke značajnije civilne i vjerske dužnosti u mjestima Njemačko banatske regimente.⁷ Osim spomenutih naselja pojedinačnih hrvatskih obitelji bilo je širom Banata. Iz jedne od takvih obitelji u Tordi potječe Josip Mihalović, kasniji zagrebački nadbiskup.⁸

⁵ Broj se odnosi na Karaševce koje Fényes ovdje poistovjećuje sa Šokcima što jasno pokazuje da tadašnjim statističarima, ali i etnografima, nisu bile jasne razlike između različitih hrvatskih skupina stanovništva.

⁶ Na početku XX. st. na području Torontalske županije živjelo je oko 4.000 Hrvata (Jagić 1929, 37). Broj im je do 1931. porastao na oko 8.000 dijelom zbog doseljavanja iz drugih dijelova države, a dijelom zbog promjene u identitetu u popisima stanovništva. Nakon Drugog svjetskog rata popisano je (1948.) 8.637 Hrvata. Broj im se smanjuje nakon 1971., izrazito nakon 1991. Posljednjim popisom 2011. popisano ih je 1.512 u Južnobanatskom okrugu, 796 u Srednjobanatskom okrugu i 530 u Sjevernobanatskom okrugu (Živić 2011, 238).

⁷ U popisu pretplatnika na knjigu *Razbojnici na Gori kulminskoj ili Moć vjere : polužalostni igrokaz u V. činih / od njemačkoga pisatelja „Kunoa“ sastavljen a Stjepanom Marjanovićem na ilirski jezik preveden iz 1840.* navode se Ivan Galović, „župan u Starčevu, i okružja bēlocerkvenskoga tajnik“, Ivan Vuković, „župan u Glogonju, i slavn. varmedje torontalske stola sudbenoga prisednik“, Ivan Turek, „župan u Kubinu (Kovinu op. a.), i stola sudbenoga slavn. torontalske varmedije prisednik“, Antun Križ, „župan u Opoju, i stola sudbenoga slavn. varmedje torontalske prisednik“, Ivan Sabljak, iz Pančeva „c. k. narodnih učilnicah upravitelj, i ostalih narodnih učilistah u banatskoj krajnji, verhovni nadgledatelj“ (Marjanović 1840, 65, 67). Ivan Galović dugo je djelovao u Starčevu (1833.–1856.), gdje je i pokopan (Mergel 2010).

⁸ Mihalović, Josip (Torda, 16. I. 1814. – Zagreb, 19. II. 1891.) nadbiskup, kardinal. Školovao se u rodnom mjestu, Velikom Bečkereku, Segedinu (gimnazija i filozofija) i Temišvaru (teologija). Subđakon postaje 17. I. 1835, đakon 18. IV. 1835, a za svećenika je zaređen 12. VIII. 1836. Imenovan je bilježnikom ureda čanadskog biskupa 1837., tajnik i rizničar postaje 1842., ravnatelj biskupskog ureda 1846. i kanonik Čanadske biskupije 1848. Pristao je uz mađarsku revoluciju (1848.-49.) te je nakon njezina sloma izveden pred temišvarski vojni sud, koji ga lišava naslova i imetka i osuđuje na četiri godine zatvora. Amnestiran je 1852. nakon dvije i pol godine zatočeništva u Leopoldovu gradu u Slovačkoj. Vratio se u rodnu Tordu gdje je služio kao duhovni pomoćnik, što je bio svojevrstni kućni pritvor jer je policijski nadziran. Obnaša zatim niz crkvenih službi: namjesnik župnika u većinski njemačkom naselju Neubeschenowa (*rum.* Dudeştii Noi) nedaleko Temišvara, školski nadzornik u Temišvaru i okolici, kanonik, župnik u temišvarskom predgrađu Fabrika 1861., stvarni opat Sv. Martina od Vaške 1868. Od 1868. do 1870. je kraljevski imenovani naslovni biskup duvanjski. Nadbiskupom Zagrebačke nadbiskupije, zahvaljujući utjecaju ugarske vlade, imenovan je 4. V. 1870. Biskupski red podijeljen mu je 17. VII. 1870. u Beču. Ustoličen je na nadbiskupsku stolicu 7. VIII. 1870., a na kardinalsku čast uzdignuo ga je papa Pio IX. 22. VI. 1877. Brinuo se o školovanju svećeničkog pomlatka, potaknuo je 1878. utemeljenje dječjačkog

U daljnjem dijelu rada analizirat ćemo na mikro razini naseljavanje, demografski i društveni razvoj Hrvata štokavaca u naseljima Potisja i Podunavlja, središnjeg, jugozapadnog i južnog Banata.

Novi Bečej i Vranjevo

Posebnu skupinu banatskih Hrvata štokavaca činili su oni nastanjeni u Novom Bečeju čiji spomen potječe iz 1748. (Krpan 1990a, 82). Bili su različitog regionalnog podrijetla. Uglavnom su se bavili brodogradnjom i trgovinom jer je u to vrijeme Novi Bečej bio središte žitne trgovine i glavna srednjobanatska skela na Tisi. Trgovci iz kopnenog dijela Hrvatske i jadranskih luka redovito su posjećivali ovo naselje (Popović 1990, 184). O njima donosi skroman spomen u *Danici ilirskoj* Juraj Rusan (1841, 134): „Došavši sutra dan u turski (novi) Bečej najдох na moju radost među inimi Iliri mnoge iz Horvatske i Slavonie, koji se ovde tergovine radi bave.“ Njihov broj nije bio velik. Prema podacima popisa stanovništva po vjeri i narodnosti Vojvodine Srpske i Tamiškog Banata⁹ za 1860. godinu, u Novom Bečeju (Turskom Bečeju) živjelo je 120, a u susjednom Vranjevu 70 Hrvata (Popis 1860. 1864, 120). Simptomatična je opaska uredništva *Srbskog letopisa* koje je objavilo rezultate popisa o stanovništvu ovih naselja: „U ovom srezu pod Hrvatima navedeni stanovnici nisu to, nego Šokci“. Takav komentar je naveden i za druge skupine hrvatskog stanovništva u Bačkoj, Banatu i Srijemu. Hrvatima se priznaju jedino kajkavci u Hrvatskoj Boki, Hrvatskoj Neuzini, Hrvatskoj Klariji i Hrvatskoj Keči dok su štokavci imenovani Bunjevcima, odnosno Šokcima.

U Veliko Kikindskom distriktu 1869. živio je 61 Hrvat (Keleti 1871, 68), a podatak se vjerojatno odnosi na Vranjevo, koje je, za razliku od Novog Bečeja, pripadalo Distriktu. Vranjevo je u to vrijeme bilo jedno od najvećih naselja Distrikta čijem je razvoju pogodovao položaj jer se nalazilo na plovnom rukavcu rijeke Tise te se razvilo u mjesto žive trgovačke razmjene poput susjednog Novog Bečeja. Novi Bečej i Vranjevo bile su dvije posebne administrativne cjeline koje je dijelio manji kanal. U Novom Bečeju većinsko stanovništvo bilo je mađarsko, u Vranjevu srpsko – uglavnom naseljeno graničarima iz nekadašnje razvojačene Potisko-pomoriške granice. Poput Novog Bečeja i u Vranjevu su se stanovnici znatnim dijelom bavili trgovinom. Zbog distriktskog magazina Vranjevo je imalo jake veze s Hrvatskom. Među stanovnicima se 1818. nalaze i oni sa sljedećim imenima „Miško Horvatović,

---

sjemeništa i gimnazije, pomagao je i osnivao različita društva za pomaganje siromašnih đaka te je utemeljio zakladu za siromašne svećenike. Financijski je potpomagao hrvatsko školstvo i Sveučilište. Bio je pokrovitelj i darovatelj Hrvatskoga književnog društva Sv. Jeronima, zagrebačkog Društva čovječnosti, Društva Sv. Ćirila i Metoda sa svrhom podupiranja katolika na Istoku, a bio je i član Ugarskoga povjesezničkog društva. Mihalovićevo veliko djelo je obnova zagrebačke prvostolnice čiji dovršetak nije doživio. Za života mu je dodijeljen niz počasnih naslova.

⁹ Carsko i kraljevsko namjesništvo u Temišvaru dalo je 1860. godine nalog lokalnim političkim vlastima u općinama, kotarevima i okruzima da na osnovi službenih popisa iz 1850. i 1857. naprave novi popis stanovništva Vojvodine Srpske i Tamiškog Banata za 1860. godinu po vjeri i narodnosti. „Državno knjigovodstvo“ je na temelju prikupljenih podataka sastavilo službeni popis stanovništva.

Miško Civrek, Nikola Gajdek, Janoš Szaboracz. Pa i opštinski blagajnik Ćira Juras barem je poreklom Hrvat (on je lepo pisao ćirilicu). – Godine 1841 tužio se Vranjevčanin Josip Jastrebinac županiji. Tužbu, koju je svojeručno hrvatski napisao (propria manu croatica lingua), dao je učitelju mađarske škole u Vranjevu Radičkoviću da je prevede na mađarski; jedna tačka njegove tužbe bila je da pravoslavni preziru svoje stanovnike rimokatolike“ (Stajić 1950, 338).

Izgradnjom željeznice u XIX. stoljeću, hrvatski brodograditelji i trgovci većinom su se iselili, dok su se preostali asimilirali u Mađare. Među mađariziranim obiteljima u Novom Bečeju zabilježene su Latinović, Zupčić, Evarić, Havedić (Krpan 1990a, 82). Tijekom XIX. stoljeća bilo je i manjeg preseljavanja Bunjevaca iz Bačke u Banat zbog ekonomskih razloga.¹⁰ Neposredno nakon Prvog svjetskog rata u Novom Bečeju je živjelo pedesetak Hrvata (1921.). U međuratnom razdoblju u naselju je djelovalo povjereništvo Hrvatskoga Radiše. I u kasnijim razdobljima broj im je ostao približno isti – popis 1953. (51), 1961. (59), 1971. (90), 1981. (77), 2002. (52).

Zrenjanin

Grad je administrativno sjedište srednjobanatskog okruga, sjedište Zrenjaninske biskupije i najveći grad u Banatu. Područje današnjega grada bilo je naseljeno još u prapovijesti. U dokumentima se pod imenom Bečkerek prvi put spominje 1331. Tijekom osmanskih osvajanja napustilo ga je izvorno mađarsko stanovništvo, a naselile su ga srpske izbjeglice. Pod osmanskom vlašću bio je od 1552. do 1718. U novijoj povijesti korišteno je više različitih imena za ovaj grad: Veliki Bečkerek, Nagybecskerek, Großbetschkerek, Petrovgrad i nakon 1946. Zrenjanin.

Zahvaljujući svom socijalnom statusu turopoljski plemići u Banatu imali su aktivno i pasivno pravo glasa kod županijskih izbora, aktivno su sudjelovali u županijskim restauracijama, izboru novih poslanika i županijskih činovnika. Nerijetko su cijele obitelji boravile u Velikom Bečkereku. Napose su se politikom bavili plemići iz Hrvatske Boke i Hrvatske Neuzine (Messner-Sporšić 1931). Dio ih se vremenom preselio u Veliki Bečkerek, ali su svojim posjedima ostali vezani za prvotna mjesta naseljavanja. Baltazar Filaković iz Hrvatske Boke bio je županijski veliki bilježnik, a iz istog naselja Đura Matanović, gradski veliki bilježnik u Velikom Bečkereku (Iskruljev 1931). Kao i u drugim banatskim gradovima, riječ je o pojedincima i individualnim obiteljima, časnicima, učiteljima, svećenicima. Prema službenim ugarskim statistikama početkom XX. stoljeća (1910.) u gradu je živjelo 70 Hrvata. U kasnijim desetljećima broj će im rasti imigracijom iz drugih banatskih mjesta i drugih dijelova države.

Nakon 1918. dogodile su se znatne političke i administrativne promjene. Rafael Rodić¹¹ imenovan je 1923. za apostolskog administratora u Banatu sa središtem

¹⁰ Susjedni Stari Bečej na Bačkoj strani imao je 1890. 72 „Bunjevca“ (Popović 1894, 55).

¹¹ Ivan Rafael Rodić (Nurkovac kod Požege, 15. 6. 1870. – Požege, 10. 5. 1954.). Detaljno o Rodiću vidjeti u Hoško 2007.

u Velikom Bečkereku (Hoško 2007, 182). Nepovjerenje prema administrativnom osoblju, prije svega Mađarima, otvorilo je prostor za doseljavanje raznih činovnika i stručnjaka, među njima i Hrvatima.

U Velikom Bečkereku je 1920-ih djelovao povjerenik Hrvatskog Radiše Antun Janko, gimnazijski vjeroučitelj (Kolar 2004, 384)¹². U međuratnom razdoblju u gradu je djelovala organizacija Hrvatske seljačke stranke i pjevačko društvo Sv. Cecilije.

Znatniji broj Hrvata u Zrenjaninu zabilježen je tek u XX. stoljeću: 1953. (849), 1961. (996), 1971. (932), 1981. (867), 1991. (534), 2002. (484), 2011. (527 na području grada i pripadajućih seoskih naselja). Preostale Hrvate kulturno i politički predstavljaju Hrvatsko kulturno udruženje „Antun Gustav Matoš“ i mjesna organizacija Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini. Obje organizacije osnovane su 2013.¹³

Perlez

Naselje je nastalo uz nekadašnju Sigu koja se spominje 1482. godine u Kovinskoj županiji. Broj kuća 1717. je 30, 1727. 31, 1736. i 1737. ima 55 poreznih glava (Mitrović 1977, 345). Poslije 1753. grof Perlas, predsjednik temišvarske pokrajinske uprave, ispod Šanca naseljava graničare. Po njemu je to novo naselje dobilo ime Perlasz Varos. Siga je 1773. imala 137 srpskih, a Perlez Varoš 66 srpskih i 36 katoličkih domova. Do 1781. pravoslavna crkva razlikuje naselje Perlez Varoš od Šanac-Sige što se očuvalo u nazivu za dio Perleza koji bi odgovarao naselju što ga je dao podići grof Perlas. Rimokatoličke matične knjige počinju se voditi od 1777. godine i od početka koriste naziv Perlez Varoš (Đurđev 1937, 222). Perlez, koji se nalazi na važnom prometnom položaju uz ušće Begeja u Tisu, Hrvati u većemu broju nastanjuju tijekom vojne uprave, a doseljenici su bili vješti brodari. Zabilježena su naseljavanja iz Like, Dalmacije i Hrvatskog primorja. Nije bio rijedak slučaj da su naseljavanja obavljena etapno, najprije u Srijem (Golubinci, Slankamen i dr.) ili Bačku (Titel), a zatim i u Banat (Mitrović 1977, 347). Važno je upozoriti na trokut naselja s hrvatskim stanovništvom Slankamen–Titel–Perlez, koja se nalaze na tromedi Bačke, Banata i Srijema i stjecištu važnih plovnih putova Dunava i Tise.¹⁴ Na tom malom tranzitnom području bile su žive veze i preseljavanja tamošnjeg stanovništva.¹⁵ Na osnovi rimo-

¹² Antun Janko (Zgrabljici kraj Svetoga Lovreča Pazenatičkoga, 16. I. 1882. – Petrinja, 4. XII. 1955.), svećenik, javni djelatnik. Zbog fašističkih prijetnja prebjegao iz Italije u Kraljevinu SHS. Od 1923. dušobrižnik u bolnici u Velikom Bečkereku, od 1932. konzultor Banatske apostolske administrature. Iz Banata je 1941. premješten u Šestine kraj Zagreba (Manin 2005). <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9114> (pristup: 10. II. 2015.).

¹³ <http://www.dshv.rs/2014/02/12-redovita-skupstina-dshv-a/> (pristup: 10. II. 2015.); http://www.hnv.org.rs/institucije_udruga_organizacije.php (pristup: 10. II. 2015.).

¹⁴ Osim Titela, Bunjevaca i Šokaca bilo je u šajkaškim selima Loku, Žablju, Šajkašu i Gospodincima (Popović 1894, 54-55; Ivanić 1899, 11-12).

¹⁵ Tomu, ali i zajedničkom ishodišnom podrijetlu, svjedoče i neka prezimena Hrvata u Titelu koja su zabilježena u Perlezu, Opovu i Starčevu (npr. Bartolović, Grgić, Mikić, Orešković, Štimac, Vukov i dr.) (Ivanić 1899, 12-13).

katoličkih matica može se zaključiti da su najstarije hrvatske obitelji bile: Turjanac, Ivanić, Gregorić¹⁶, Luković, Alahović i Gašpar (Mitrović 1977, 346). Ljetopisi Srpske pravoslavne crkve u Perlezu te su Hrvate imenovali Šokcima. U vrijeme velike kolonizacije naselja u drugoj polovici XVIII. stoljeća najveći broj ne-Srba otpadao je na Nijemce, „a znatno manje na Šokce i Hrvate“ (Pecinjački 1982, 673). Naseljeno je oko 300 Hrvata. Doseljenici su dobivali na uživanje 1-2-3-4 sesije¹⁷ po obitelji. Uz zemlju su dobivali 2 jutra za vinograd, ½ jutra za vrt, 1.000 kvadratnih hvati za djetelinu. Ukupno je Hrvatima dodijeljeno oko 4.000 jutara zemlje (Iskruljev 1931).

U crkvenim maticama i drugim izvorima zabilježena su prezimena podrijetlom iz Dalmacije, Hrvatskog primorja, Like i dijelova Ugarske: Alahović, Babuškov, Blažeković, Blanar, Bančov, Balović, Baranjac, Bobojčev, Brajković, Brajkov, Bukovac, Burhart (njemačkog je podrijetla), Butina, Dugalić, Duganić, Damjankov¹⁸, Damjanović, Gašpar, Grčić, Gregorić, Guran, Gutvić, Đuranić, Đurković, Fabljanić, Frančkov – špicname Gašpar, Hanclović, Ivančić, Ivanić, Ivanović, Janković, Jankulov, Jelinković, Jurković, Katarov, Keglović, Kegljević, Kelava, Kerčov, Kolesar, Kučan, Kustić, Lukinić, Luković, Mačko, Mađarov, Madžar, Mudranc, Mudrin, Mudriš, Nemešić, Palajac, Penov, Perkovac, Petranović, Petrašek, Purić, Rajković, Regasek, Robal, Romanov, Samardžić, Sladek, Stančić, Švahofer – špicname Šoferica¹⁹, Štrajpajević, Šuvak, Ternovac, Ternović, Tomaš, Turjanac, Turek, Turopoljac, Vilček, Vlahović, Vukov, Vuković, Žirović, Žunec (Žunac?) i dr. (Iskruljev 1931; Brabec 1972, 258; Mitrović 1977, 345-347; Krpan 1990a, 84; Krpan 1990b, 92; Mergel 2015). Jovan Erdeljanović (1992, 375) smatra da „među Šokcima u Perlezu ima različitih elemenata: i Hrvata, i pokatoličenih Srba za čije se pretke zna da su bili pravoslavni, i katolika Slovaka i katolika Bugara.“ Nešto podataka o Hrvatima u Perlezu ima u putopisnoj građi Toše Iskruljeva. Prema njegovim bilješkama Hrvati su u gospodarenju bili orijentirani na lađarenje, a sekundarno na poljodjelstvo. U vrijeme doseljenja bili su grupirani u trima ulicama (Iskruljev 1931).

Katolika je Nijemaca i Hrvata 1836. bilo 864.²⁰ Mjesni Hrvati stali su na stranu Srba u revoluciji 1848.-1849. Srpski logor bio je veoma heterogen, sastavljen „po nacionalnosti od Srba iz Austrije i Srbijanaca, do Vlaha, Nemaca i Šokaca“ (Krestić

¹⁶ Danas se javlja kao Gergurić (Mergel 2015).

¹⁷ U Banatu je jedna sesija iznosila 32 jutra oranica.

¹⁸ Fijala (rod. Damjankov), Ankica (Perlez, 7. II. 1951.), kulturna djelatnica. Kći Paje i Đurdice rod. Višnjovski. U rodnom mjestu završila je osnovnu školu, gimnaziju u Zrenjaninu, a Studij likovne kulture 1974. u Novom Sadu. Radila je u nekoliko osnovnih škola: u Indiji, Golubincima, Starim i Novim Banovcima, a od 1978. u Novom Slankamenu i u Novim Karlovcima. Djelovala je u KUD-u „Stjepan Radić“ u Novom Slankamenu, gdje je vodila dramsku, recitatorsku i folklornu sekciju. Za vrijeme masovnog egzodusa srijemskih Hrvata iz Vojvodine tijekom 1991. s obitelji je prisilno napustila dom i preselila se najprije u Mađarsku, a zatim u Viroviticu (Žužić 2011, 187-189).

¹⁹ <http://www.perlez.org.rs/stranica.php?kid=3&vid=24&strana=4> (pristup: 6. IV. 2015.).

²⁰ <http://www.catholic-zr.org.rs/sr/hirek/perlez.htm> (pristup: 15. I. 2015.).

1961, 38)²¹. Nedugo po završetku sukoba zdravstvene prilike bile su loše, a problem su dodatno povećavale česte poplave koje su za sobom povlačile epidemije.

Pojava nivelacije u materijalnoj i duhovnoj kulturi sa Srbima javlja se u drugoj polovici XIX. stoljeća, a prvi miješani brak sklopljen je krajem 1894. (Mitrović 1977, 346). Podatak o nivelaciji sa Srbima donosi i Czirbusz (1883, 182). Da kulturne veze između Srba i Hrvata nisu bile rijetkost navodi i Iskruljev (1931). „Često se Srbi i Hrvati namešaju u jedno kolo i apsolutno se ni po čemu ne može videti, da ih nešto deli. No zato Hrvati imaju i svoje posebno kolo. (...) Hrvati osim vere ni u čemu se ne razlikuju od Srba. Nošnja, jezik, običaji, kućni red, rad i raspored, nameštaj sve se to izjednačilo sa Srbima. (...) Ženska moda, a time i raskoš, jako nagrizava ovde kako Srbe, tako i Hrvate“ (Iskruljev 1931). I kasnija istraživanja potvrđuju da je govor perleskih Hrvata sasvim jednak tamošnjem srpskom govoru (Brabec 1972, 258).

Ekonomski su postupno siromašili i prodavali zemlju. Iskruljev bilježi (1931) „Danas je vrlo malo Hrvata u Perlezu, koji imaju nešto svoje zemlje. Ako imaju ukupno do 500 jutara. Najbogatiji Hrvat ovde je Vukov Naca, on ima na 40 jutara. Mađarov Mita i Nemešić Pera Hrvati neto imaju svaki po 30-40 jutara. Ostali po pet-šest jutara ili ništa.“ O etničkom i nacionalnom imenu dalje navodi „Hrvate u Perlezu nazivaju Šokcima. No i oni se međusobno tako nazivaju, ali u novije doba počinje da uzima maha naziv: Hrvat.“

U naselju je djelovao ogranak Hrvatskog Radiše čiji je povjerenik bio Ivan Karlavaris²², mjesni učitelj, izbjeglica iz Istre. Za blagdane Hrvati iz Perleza posjećivali su Tekije kod Petrovaradina. Išli su pješice, kolima, ili čamcima niz Begej i Tisu. Nosili su crkvene zastave i pjevali su prigodne pjesme (Mitrović 1977, 353).

U naselju je 1890. živio 191 Hrvat u 20-25 obitelji koje Ivan Ivanić bilježi kao Bunjevce (1899, 11). Broj im u kasnijim godinama raste²³: 1910. 537 Hrvata (Jagić 1929), 1921. (oko 500), 1931. (oko 500 Iskruljev 1931), 1935. (515)²⁴, 1948. (510), 1953. (492), 1961. (440 u općini, a u naselju 372), 1971. (286), 1981. (197), 2002. (44 Hrvata) i 4 Bunjevca. U suvremenom svakodnevnom govoru, iako rijetko, Hrvati se imenuju Šokcima. U rječniku manje poznatih riječi koje se koriste u Perlezu postoji i natuknica „Šokac – katolik, Hrvat“.²⁵ Perlez je podružnica opovske župe. Filijalom od 1989. upravlja iz Titela župnik Franjo Lulić koji nastoji obnoviti zajednicu duhovno.²⁶

²¹ Srpski komandant Jovan Drakulić pravdajući poraz kod Perleza od brojnije i bolje opremljene mađarske vojske, između ostalog zapisao je da su u njegovoj vojsci „Šokci i Vlasi koje ni bogu a kamoli meni verni da su“ (Krestić 1961, 37).

²² Karlavaris, Bogomil (Perlez, 18. XI. 1924. – Novi Sad, 8. VII. 2010.), slikar. Sin je Ivana Karlavarisa, učitelja i povjerenika Hrvatskog Radiše u Perlezu.

²³ Ovaj porast je dijelom moguć zbog promjene u iskazivanju nacionalne pripadnosti, ali i zbog stanovnika iz susjednog Farkadžina. U naselju je 1890. zabilježeno 150 „Bunjevaca“ (Ivanić 1899, 11) koji se u kasnijim razdobljima ne spominju.

²⁴ <http://www.catholic-zr.org.rs/st/hirek/perlez.htm> (pristup: 15. I. 2015.).

²⁵ <http://www.perlez.org.rs/stranica.php?kid=7&vid=16> (pristup: 19. II. 2015.).

²⁶ <http://www.catholic-zr.org.rs/st/hirek/perlez.htm> (pristup: 15. I. 2015.).

Čenta

Jovan Erdeljanović navodi i druga naselja u kojima su živjeli Šokci, u vrijeme njegova istraživanja 1920-ih, ili obitelji koje su nekada bile šokačke. U Čenti, koja se nalazi između Perleza i Opova, zabilježio je „četiri familije katolika: Patriškovi, Smartek, Trnovac i Rajinović²⁷. Ovde ih zovu Šokcima“. Šokce odvaja od dvije katoličke obitelji koje navodi, bez njihovih prezimena, Hrvatima (Erdeljanović 1992, 254). Naselje je u prošlosti i danas s dominantnom srpskom većinom. Čenta je pripadala 12. Njemačko-banatskoj regimenti sve do 1873. i ukidanja Vojne granice. Prisutnost Hrvata u naselju može se povezati upravo s pripadnošću naselja Vojnoj granici. Katolika je 1910., Nijemaca i Mađara u koje su ubrojani i ostali katolici, bilo 137. Broj Hrvata u naselju je neznatan: 1953. (60) 1961. (30), 1971. (29), 1981. (14), 2002. (14).

Opovo²⁸

Naselje se spominje od druge polovice XVII. stoljeća, iako je naseljenost područja zabilježena i u ranijim razdobljima. Nakon potiskivanja Osmanlija broj stanovnika je postupno rastao. U novom dijelu naselja kuće su građene od ćerpiča i naboja, dok su bolje kuće imale temelje od opeka. Pokrivane su trskom, ponekad šindrom, a vrlo rijetko slamom i rogozom. Nakon uključanja Opova 1765. u 12 graničarski puk, podignuti su i neki vojni objekti (Pecinjački 1964, 70). Uključivanje naselja u Banatsku vojnu granicu potaknut će migracije stanovništva iz drugih dijelova države, a 1766. pristižu prvi njemački i hrvatski kolonisti. Katolička župa osnovana je iste godine, a prva crkva bila je mala i od drveta. Izgorjela je 1814., a obnovljena je 1829. (Pecinjački 1964, 89). Crkva je posvećena sv. Elizabeti Ugarskoj.²⁹

Granica je privlačila stanovnike komorskih krajeva i stanovnike drugih vojnih granica (Pecinjački 1964, 70). Prvo zabilježeno hrvatsko prezime u matičnim knjigama 1766. je Bratić. Zatim slijede upisi prezimena „Banović 1767, Kutrić 1776, a 1781. Gavran i Beriç, zapravo Beritschin Lucia ex Croatia, kako je napisao svećenik Nijemac“ (Brabec 1972, 259). Broj kolonista katolika, većinom Nijemaca, postupno je rastao od 15 1766. godine, zatim 299 1773. da bi im broj 1777. porastao na 440 (Pecinjački 1964, 77). Nakon tog razdoblja zbog prijetnji osmanskih upada u Banat broj stanovnika se smanjio. Nova prezimena, koja prije nisu bila registrirana u Opovu, javljaju se u razdoblju 1790.-1810. kao rezultat novih doseljavanja. Sreća Pecinjački (1964, 77) donosi popis novih prezimena od kojih neka upućuju na

²⁷ U obliku Rajnović postoji hrvatska obitelj u nedalekom Opovu (Mergel 2015).

²⁸ U trenutku pisanja ovog rada autoru nisu bile dostupne monografije o Opovu autora Andreas Majera, *Opovo. Prilozi za monografiju*, Istarski arhiv, Pančevo – Opštinska narodna biblioteka Opovo, Pančevo, 2008, 136 str. i Michaela Adelhardta i Elfriede Adelhardt, *Ortssippenbuch Oppowa – Königsdorf – Opova: 1766 – 1872*, Karlsruhe: Selbstverlag, 280 str. Također, za sveobuhvatniju obradu teme ovog rada bile bi korisne monografije Michaela Adelhardta i Elfriede Adelhardt o naseljima Starčevo, Glogonj, Omoljica, Pančevo, Banatski Brestovac, Pločica koje su posvećene genealogiji stanovništva navedenih naselja.

²⁹ <http://www.zvoni.rs/arhiva/1102/ZV06.html> (pristup: 15. I. 2015.).

ogulinski i rakovački kraj te središnju Bosnu, npr. Rupčić, Neralić i Lekić. Neki od navedenih rodova zabilježeni su i među Hrvatima u Jabuci, Glogonju, Starčevu i Omoljici. Doseljavanje dviju novih obitelji, Bratić³⁰ i Hajduk, koje Pecinjački imenuje „šokačkim“ (1964, 78), zabilježeno je 1810. godine. O naseljavanju iz 1810. Iskruljev (1931) bilježi „za vreme Franca prvog 1810. g. državna vlast dovede ovamo nekoliko hrvatskih porodica iz Hrvatske, od kojih ovde danas imamo svega 4 porodice i to: Ilić sa šest kuća, a ukupno sa 35 jutara zemlje, Bratić, sa 7 kuća, a ukupno sa oko 20 jutara zemlje, Rupčić sa 2 kuće, a ukupno sa oko 50 jutara zemlje i porodica Bunčić.“ U naselju su 1809. i 1810. zabilježena i dva kućanstva Butina (Pecinjački 1964, 84). Najčešće zabilježena hrvatska prezimena su: Banović, Barac, Barić, Berić (Beričin), Blaženić³¹, Robal, Brandić, Bratić³², Bunčić, Butina, Gasenberger, Gavran, Fisinger, Fogl (Fogel), Hajduk, Han, Hendlih, Ilić, Jovanović, Katić, Kirhner, Klajn, Kutrić, Lavaček, Lukić, Luter, Maging (kasnije Mažing), Mašink, Metcinger, Mikić³³, Milošević, Nam, Pavlović, Petranović, Petrović, Polak, Poljak, Prem, Rajnović, Rauh, Raužan³⁴, Rebah (kasnije Repek), Rukavina, Šajk, Šiler, Šikl, Šijak, Šulc, Varšic, Virt i dr. (Iskruljev 1931; Brabec 1972, 259; Erdeljanović 1992, Rukavina 2014, Mergel 2015)³⁵. Njemačka prezimena potječu od pohrvaćenih Nijemaca. Ivanu Brabecu koji je obišao Opovo mještani su isticali „da su npr. obiteljima Kirhner i Luter još djedovi bili ‘Rvati’“, tj. da su već odavno bili pohrvaćeni. Tomu u potvrdu ide i bilješka unesena u maticu 1836: Nijemci zanemaruju svoj jezik i govore hrvatski“ (Brabec 1972, 259). Iskruljev (1931) smatra da je za asimilaciju Nijemaca u Hrvate zaslužno srpsko stanovništvo te daje vlastitu interpretaciju tog procesa: „vera ih je delila od Srba, i oni su ipak osećali, da nisu u svemu ono, što su Srbi. Osećali su, da su u veri isto, što su Ilićevi, Bunčićevi i tako dalje a koji su Hrvati onda imali kao nacionalni naziv: „Šokci“. I ovi zbudjeni posrbljeni Nemci nazivali su se čas Šokcima, čas Srbima. Od oslobođenja oni se izdavaju za Hrvate.“ Također je primijetio da među novo pridošlim Nijemcima u Opovu ima i onih sa „slavenskim“ prezimenima poput prezimena „Štimac, Mihovec“³⁶ i tako dalje“. Udadbene ženidbene veze bile su bliske s Hrvatima iz Starčeva (Rukavina 2014).

³⁰ Vjerojatnije je riječ o povratku iz nekog od susjednih graničarskih mjesta jer je prezime prethodno već bilo zabilježeno 1766. godine (Brabec 1972, 259).

³¹ Ta je starčevačka obitelj ženidbom dospjela u Opovo (Mergel 2015).

³² Ignjat Bratić (Igac), starosti 79 godina iz Opova, bio je jedan od pripovjedača Balintu Vujkovu za zbirku narodnih pripovijetki *Tica Žeravica: hrvatske narodne pripovijetke*, 1964.

³³ Jovan Mikić Spartak (Opovo, 13. V. 1914. – Subotica, 11. X. 1944.), pravnik, sportaš, partizanski komandant. Potječe iz učiteljske obitelji. Otac mu je bio Aleksandar Mikić (Opovo, 1882. – ?), Hrvat po nacionalnosti, školski nadzornik u Subotici, a majka Darinka rođ. Alimpić (usp. Iskruljev 1931).

³⁴ Vinko Raužan (Opovo, 16. X. 1935.), kuglač i sportski djelatnik.

³⁵ Državni zavod za statistiku, Muzej žrtava genocida Beograd, Popis žrtava 1941-1945. Vojvodina. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2009/pdf/G20096Voj.pdf> (pristup: 14. I. 2015.). Popis stradalih nije cjelovit.

³⁶ Prezime glasi Mihavec (Mergel 2015).

Malo je sačuvanih podataka o običajima. U sklopu božićnih blagdana pravljen je božićnjak koji je na gornjoj površini bio okružen vijencem od tijesta, dok su se u sredini nalazile figure poput sunca, mjeseca, jarma, volova, bačvi. U sredini se nalazila zabodena grana okićena suhim šljivama, orasima uvijenima u ukrasni papir (Milutinović 1971, 144). Navedeni opis odgovara načinu izrade božićnjaka u bačkih Bunjevaca. Početkom XX. st. Hrvati su govorili miješanom ikavskom i ekavskom štokavštinom (Pekić 1930, 133). Od hrvatskih organizacija u naselju je djelovalo povjereništvo Hrvatskog Radiše s povjerenikom Antunom Pavlovskim³⁷, krojačem.³⁸ O srpsko-hrvatskim odnosima u predratnom i međuratnom razdoblju Iskruljev (1931) navodi „Srbi i Hrvati u Oповu vrlo dobro žive. Odnosi su među njima dobri, prijateljski. Takvi su bili i pre rata. Na učvršćivanju ovih bratskih veza mnogo je radio i g. Mikić Aleksandar današnji dugogodišnji školski nadzornik u Subotici.“ O njihovom ekonomskom položaju dalje dodaje „Hrvati su vrlo siroti. No, ima među njima i nešto manjih gazda, sa nekoliko jutara zemlje. (...) Trgovina i zanatstvo su uglavnom u nemačkim rukama. Manje je u hrvatskim, a još manje u srpskim rukama“.

Na broj iskazanih Hrvata odražavale su se političke prilike pa im broj raste nakon 1918., a značajnije pada nakon 1991. Krajem XIX. stoljeća (1890.) u naselju je živjelo 196 „Bunjevaca“ u 25 obitelji (Popović 1893, 55; Ivanić 1899, 11-12). Prema podacima iz 1905. bilo je 164 Hrvata (Maletić 1968, 708), 1910. prema službenom ugarskom popisu bilo je 343 Hrvata, a prema procjenama oko 800 (s pohrvaćenim Nijemcima) (Krpan 1990a, 83; Nikolić 1941, 142). Petar Pekić (1930, 133) smatra da je u Oповu bilo pohrvaćeno preko 500 Nijemaca. Tomu je vjerojatno pridonijela i politička situacija u novoj državi nakon 1918. i nesklonost prema novim manjinama. Hrvata je 1921. oko 860, Nijemaca 320 i Srba oko 2.830, 1931. Hrvata je 912 (Iskruljev 1931). Početkom Drugog svjetskog rata u naselju je živjelo oko 5.000 stanovnika od kojih oko 75 % Srba i 25 % Hrvata i Nijemaca. U to vrijeme, zahvaljujući zajedničkoj vjeri, bilo je mnogo hrvatsko-njemačkih brakova te je kroatizacija Nijemaca znatno uznapredovala. U poslijeratnom razdoblju broj im je postupno opadao: 1948. (947), 1953. (naselje Oповo 889, općina Oповo 981), 1961. (naselje 781, općina 833), 1971. (naselje 735, općina 773), 1981. (naselje 610, općina 653), 2002. (naselje 271, općina 289), 2011. (općina 167). Govor je jednak mjesnom govoru Srba (Brabec 1972, 259). Prva tijelovska procesija na ulicama Oпова nakon Drugog svjetskog rata održana je 1990., Kruničarsko društvo osnovano je 1992., a na kirbaj 1998. prvi put je u mjesnoj crkvi zapjevao i zbor mladih.³⁹ Početkom

³⁷ Antun Pavlovski (Oповo, 1897. – Zemun, 1944.). Krojač, povjerenik Hrvatskog Radiše u Oповu. Tijekom Drugog svjetskog rata bio je predsjednik Općine Oповo (Mergel 2015). Strijeljan je 1944. kao suradnik okupatora. <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/cr/okrug/04/80292/41129.htm> (pristup: 6. IV. 2015.).

³⁸ *Kalendar Hrvatski Radiša za prostu 1930*, Zagreb, 1929., 137 str. U Oповu je Ivan Boljkovac (r. 1916. u Vukovoj Gorici), učio za mesara kod folksdojčera Jozefa Šilera. Za Šilera je vodio mesnicu i bavio se vinogradom (Boljkovac 2009, 13).

³⁹ <http://www.zvonik.rs/arhiva/741/ZV25.html> (pristup: 15. I. 2015.).

2000-ih u naselju je živjelo oko 600 katolika⁴⁰, 2011. oko 400, uglavnom Hrvata, a liturgijski jezik je hrvatski.⁴¹

Glogonj

Suvremeni Glogonj osnovan je u razdoblju 1774.-1775. godine, najvjerojatnije na mjestu starog naselja, koje je nestalo sredinom XVIII. stoljeća. Istodobno s obnovom naselja počinje doseljavanje Nijemaca i Hrvata. Prema ishodišnom području najranijih doseljenika prevladavala su mjesta u Kordunu – Slunj, Kremen i Lađevac kod Slunja, Blagaj, Rakovica, Cetingrad i Batnoga kod Cetingrada. U Glogonju je 1788. bilo 176 graničarskih kuća, od kojih je ostalo 113 nakon što su Turci te godine spalili 63. Naselje je bilo sjedište četvrte čete njemačko-banatskog graničnog puka broj 12. Glogonjskoj četi su pripadali i graničari iz Sefkerina, Borče i Ovče. To je utjecalo da se dio Hrvata nastani i u tim naseljima. Hrvati su živjeli u sjevernom i sjeverozapadnom dijelu naselja izmiješani s Nijemcima, dok su Rumunji i Romi većinom prevladavali u južnom dijelu naselja. Podataka o etničkoj, jezičnoj pripadnosti stanovnika ima malo. Prevladavali su Nijemci kojih je 1777. zabilježeno 500, a 1792. 776. Kod ovih podataka treba biti oprezan jer su doseljeni Hrvati u pravilu pribrajani Nijemcima. Približno u isto vrijeme kad i Nijemci počinju se naseljavati i Hrvati. Vrijeme naseljavanja možemo pokušati rekonstruirati na osnovi upisa u matične knjige. Među prvim upisima za rodove iz Korduna (Katić, Cindrić iz Kremena) može se pretpostaviti da su preseljavanja započela 1770-ih. Broj stanovnika je postupno rastao, 1836. godine bilo je 2.183, a 1850. 2.363 stanovnika (Carić 1998, 121).

Katolička crkva izgrađena je 1775. Prema maticama rimokatoličke župe sv. Ane u Glogonju⁴² od kraja XVIII. do početka XX. stoljeća zabilježena su sljedeća hrvatska prezimena, a neka postoje u kontinuitetu: Antonović, Barašević (iz Omoljice), Beraković, Blažanić, Bogdanović (Lađevac kod Slunja), Bogović (Lađevac kod Slunja), Bosanović (Božanović?), Brebek (Prebeg?) (općenit upis, iz Hrvatske), Brozina, Butina, Butorac, Ciscravich? (iz Starčeva), Cindrić (iz Kremena kod Slunja), Dvorić, Filipić, Flanjak (iz Slunja), Gregorić, Hajduk, Horvat, Ilić, Ivanišević, Jelić⁴³, Juhas (općenit upis da su iz Hrvatske), Junković, Juretić (iz Sefkerina), Katić (Kremen kod Slunja), Kovač, Lukić, Lovrić, Mamić, Malković, Marković, Marinkov, Martinović, Matuša, Medved, Mihaljić, Milelitcs (Miletić? „Polojkoza“?, Hrvatska), Militonivits?, Milošević, Mikić (iz Opova), Mulac, Nazančić, Neralić, Neverka (iz Pančeva doselili), Novaković (iz Hrvatske Neuzine), Obranović, Obućina („Peroztsolus“? i „Mehvirz“? u Hrvatskoj), Orešković (doselili iz Starčeva), Ostrum, Pavlić (doselili iz

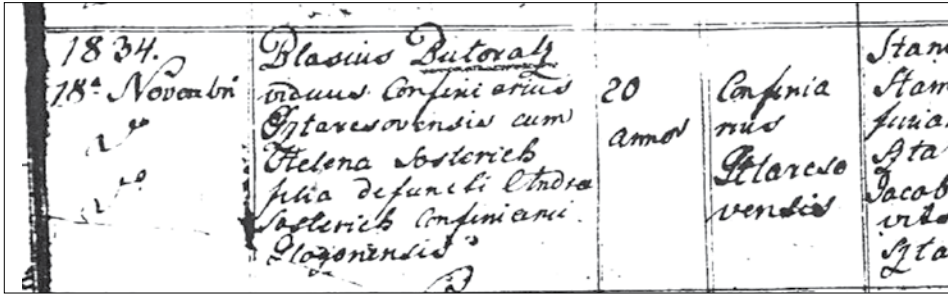
⁴⁰ <http://lexikon.katolikus.hu/O/Oppova.html> (pristup: 15. I. 2015.).

⁴¹ <http://www.zvonik.rs/arhiva/1102/ZV06.html> (pristup: 20. I. 2015.).

⁴² <http://wc.rootsweb.ancestry.com/cgi-bin/igm.cgi> (pristup: 19. I. 2015.).

⁴³ Julije Jelić (Glogonj, 17. VI. 1858. – ?), časnik austrougarske vojske. Sin je sudskog službenika. Vojno školovanje završio je u Hranicama u Moravskoj (Mährisch Weißkirchen). Poručnik je postao 1878., natporučnik 1886. i kapetan 1893. Od 1894. preveden je u pričuvni sastav i prelazi u državnu službu. Više godina je predavao u kadetskoj školi u Temišvaru (Svoboda 1894, 735).

Batnoga kod Cetingrada), Pavalović, Pavelić (doselili iz Rakovice), Perić, Peršić (iz Starčeva), Petranović, Petrović, Perkovac (doselili iz Perleza), Filipić, Pocrnić (Rakovica), Poljak, Redelić, Rukavina, Ružan, Stanić (iz Blagaja), Šuštić, Simonović/Šimonović?, Šoštarić (iz Blagaja), Špelić (Starčevo), Spišić/Spišić, Stanić, Schnatich?, Turkalj, Tuškanić, Videk, Vidoš, Vracan, Vratarić (okolica Slunja), Valentić (iz Slunja i „Brabanda“? u Hrvatskoj), Žeravica (iz Slunja), Žagar⁴⁴. Znatno broj navedenih prezimena javlja se i u Starčevu (Mergel 2015).

Upis vjenčanja Blaža Butorca iz Starčeva s Helenom Šoštarić iz Glogonja 1834.

U naselju je nekoliko desetljeća djelovala Njemačko-hrvatska škola (1826. – 1872.)⁴⁵ u kojoj su predavali i hrvatski učitelji, mještani (Adam Cindrić 1856.–1861.)⁴⁶ ili podrijetlom iz drugih dijelova Vojne granice⁴⁷. Dio glogonjskih Hrvata odlazio je na školovanje u Hrvatsku.⁴⁸ Zbog njemačke većine u naselju bili su izloženi germanizaciji. To je bio i jedan od razloga za iseljavanje u druga naselja s hrvatskim stanovništvom, najčešće u Starčevo, od sredine XIX. st. (Erdeljanović 1992, 216), Pančevo, ali i u Srijem u Surčin⁴⁹ (Kljajić 2010, 312-313) te Zemun. Temeljem

⁴⁴ Adolf Žagar (Glogonj, 2. XII. 1824. – ?, V. 1849.), časnik. Sin je Nikole, austrijskog poručnika u banatskoj granici, i Ane (rod. Žeravica u Glogonju 30. VII. 1790.). Poručnik je postao 1846., natporučnik 1848. (Svoboda 1894, 90).

⁴⁵ <http://glogonj.blogspot.com/2011/01/skola.html> (pristup: 23. XI. 2013.).

⁴⁶ Cindrić (Cindric, Czinderich, Zindric), Adam (Glogonj, 25. XII. 1825. – Glogonj, 10. I. 1876.), prosvjetni djelatnik. Sin je Ivana (Glogonj, 1799. – Glogonj, 29. V. 1864.) i Barbare (rod. Turkalj) (Glogonj, 17. V. 1801. – Glogonj, 22. VI. 1861.). Po očevoj liniji podrijetlo obitelji je iz Kremena kod Slunja, a po majčinoj iz Blagaja. Poučavao je u Glogonju 1854. i 1856.–1861. u Njemačko-hrvatskoj školi (djelovala od 1826. do 1872.). U banatskom naselju Dobrica službovao je od 1862.–1867.

⁴⁷ Frangeš, Josip (Fringesch, Joseph) (Lazarevo/Lazarfeld/Lázárföld 1814? – Pančevo, 7. IX. 1877.) prosvjetni djelatnik. Otac je prosvjetnog djelatnika i gospodarskog pisca Šimuna Frangeša (Bela Crkva, 8. X. 1836. – Karlovac, 25. VIII. 1907.) i djed kipara Roberta Frangeša Mihanovića (Srijemska Mitrovica, 2. X. 1872. – Zagreb, 10. I. 1940.). Poučavao je u Glogonju (1848.–1852.) u Njemačko-hrvatskoj školi, zatim u Beloj Crkvi, a obnašao je dužnost ravnatelja građanske škole u Pančevu i Titelu.

⁴⁸ Vatroslav Žeravica iz Glogonja polazio je 1861.–1864. Više gospodarsko učilište i ratarnicu u Križevcima.

⁴⁹ Obitelji Volarić i Vratarić. U popisu obitelji prilikom osnutka samostalne župe Surčin navedene su i druge obitelji podrijetlom iz Banata, prezimena koja su zastupljena u Borči, Glogonju, Jabuci, Starčevu, Oporu i Omoljici: Flanjak, Pavlovski, Kvrgić, Spišić, Šterc (Kljajić 2010, 313).

ugarskog popisa iz 1910. u Glogonju je evidentiran 61 Hrvat (Lakatoš 1914, Jagić 1929, 37), dok im broj neznatno raste promjenom identiteta u popisu 1921. (oko 80 Hrvata) i 1931. (160) (Iskruljev 1931).

O glogonjskim Hrvatima Toša Iskruljev (1931) piše: „Hrvati su kao neznatna manjina usled zajedničke vere sa Nemcima podlegli uplivu jakih Nemaca, i oni su poprimili ne samo nemačku nošnju, nego kućni red i običaje. Kako je njih ovde malo, to se oni i krvno mešaju sa jednovernim Nemcima. Međusobne ženidbe i udadbe su ovde sasvim obične pojave, no one idu uvek na štetu Hrvata. Danas se u nekadašnjim čisto hrvatskim kućama uz vrlo mali iznimak govori samo nemački. Oni nose još hrvatsko prezime, znaju za svoje hrvatsko poreklo, ali uglavnom nemački duh ih provejava. Mi u Glogonju poznajemo sledeće hrvatske kuće, od kojih možda i sve one vode svoje poreklo ovde još iz pretprošlog stoleća: 1. Milošević broji dve kuće sa 8 duša; 2. Cindrić, broji 4 kuće sa 17 duša; 3. Šoštarić broji 8 kuća sa 35 duša, 4. Žeravica broji dve kuće sa 9 duša; 5. Valentić broji 2 kuće sa 8 duša; 6. Katić broji 6 kuća s 25 duša; Pocernić⁵⁰ broji 1 kuću sa 3 duše; 8. Ostrum⁵¹ broji 1 kuću sa 1 dušom; Vidoš broji 2 kuće sa 15 duša; 10. Mulac broji 1 kuću sa 3 duše; 11. Radočaj broji 1 kuću sa 3 duše; 12. Meser⁵² broji jednu kuću s dve duše. Svega ima 31 kuća i 127 duša. Osim toga ima privremeno i u Americi 33 Hrvata. Ukupno 160 duša.“

Sukladno njihovom broju, bili su skromno zastupljeni u političkom životu. Od 1923. ogranak Demokratske stranke u naselju vodi Joca Šoštarić⁵³, a Martin Katić, trgovac, i Mate Katić, drvar, bili su kandidati na listi Udružene opozicije za općinske izbore 1936.⁵⁴ U Glogonju su pred Drugi svjetski rat Hrvati bili gotovo posve germanizirani (Beer 1991, 199). U to vrijeme prevladavali su oni s prezimenima: Cindrić, Katić, Šoštarić, Žeravica i Vidoš. Mise su služene na njemačkom jeziku. Po završetku rata iseljeni su Nijemci i dio germaniziranih Hrvata, a naseljavaju se kolonisti, uglavnom iz Makedonije i južne Srbije. Broj iskazanih Hrvata u popisima stanovništva se kontinuirano smanjivao 1953. (65), 1961. (36), 1971. (19). Ivan Brabec (1972, 260) je početkom 1970-ih pisao da je u Glogonju preostalo četrdesetak Hrvata koji imaju sljedeća prezimena Šoštarić, Vidoš, Valentić, Neverka, Pocernić/Pocernić, Novak, Katić, Cindrić, Žeravica, Pozanović, Hajda. Neke obitelji glogonjskih Hrvata su se preselile u Pančevo i druge gradove. Smanjenje njihova broja, zbog iseljavanja i izumiranja, nastavljeno je i u kasnijem razdoblju 1981. (17 Hrvata), 1991. (16), 2002. (6). Od nekadašnjeg velikog broja hrvatskih prezimena

⁵⁰ Danas se javlja u obliku Pocrnić (Mergel 2015).

⁵¹ Izvorno vjerovatno Ostrun kako se javlja u Rakovici od kuda se doselio dio Hrvata u Glogonj (Mergel 2015).

⁵² Mesert, prezime postoji u Starčevu i danas. Njihov predak se ženidbom doselio u Starčevo. U ovom je slučaju riječ o pohrvaćenoj njemačkoj obitelji (Mergel 2015).

⁵³ „Osnivanje Demokratske stranke u Glogonju“, *Pančevac*, br. 12, 25. III. 1923., str. 3.

⁵⁴ „Kandidatske liste“, *Vojvodanin*, br. 49, 5. XII. 1936., str. 1; „Zbor u Glogonju“, *Vojvodanin*, br. 6, str. 3-4.

podrijetlom s Korduna u naselju su preostala još Katić i Cindrić. Glogonj je aktivna filijala župe Opovo u kojoj je ostalo oko 30 rimokatoličkih vjernika.⁵⁵ Liturgijski jezik je hrvatski, a prije je bio njemački.⁵⁶

Jabuka

Jabuka je bila uključena u sastav glogonjske čete 12. Njemačko-banatske regimente, dok je u duhovnom pogledu pripadala pod Čanadsko-temišvarsku biskupiju. Prvi kolonisti, uglavnom njemački, počeli su stizati početkom 1770-ih, a od tada traje i iseljavanje Srba koji su se većinom izjasnili protiv vojne službe. Preostali Srbi iselili su 1783. Istodobno se doseljavaju i Hrvati iz različitih dijelova hrvatske i slavonske Vojne Krajine te u manjem broju iz drugih graničarskih banatskih mjesta. U naselju je 1788. zabilježeno 200 graničarskih kuća. Iste godine Turci su zapalili 14 kuća, časnički stan i katoličku crkvu, koja je kasnije obnovljena (Carić 1998, 120).

Zabilježeni su sljedeći hrvatski rodovi u matičnim knjigama i, za dio doseljenih, mjesta njihova podrijetla: Bartolović, Bradac, Buković (Pločica), Butina, Cindrić (iz Kremena), Damjančić, Đurković, Flanjak (iz Slunja i Blagaja), Juraković, Katalenić, Knežević, Kovačević, Kraljić, Lukinić, Miletić, Milošević (iz Blagaja), Mulac, Mulić („Kubin–Peterwardein–Bavaniste“), Neralić, Pavlić („von Rakovac/Kroatien“), Peršić, Rajković, Ošanić/Ožanić („Oschanitz“ doseljeni iz Blagaja), Penjov (iz Perleza), Popović, Prša? (Prscheta), Restak (iz Borče), Sabolović (Velika Kopanica), Salopek, Sekulić (iz Ričica kod Lovinca „von Ritschitz/Lika“), Stanić (iz Blagaja), Stipetić, Šavić (Oprisavci? „Oberispovac/Slawonien“), Štimac (iz Broda na Savi), Šoštarić, Turkalj (iz Starčeva), Turčević, Volf, (doseljeni iz Blagaja), Vratarić, Žeravica (iz Glogonja), (Adelhardt i Adelhardt 2004).

Hrvati su u ovom naselju brzo asimilirani, a dio ih se iselio u druga banatska naselja. Prema ugarskom popisu stanovništva iz 1910. bilo je samo 8 Hrvata, a 1921. je popisano 20 „Srba ili Hrvata“. Nakon Drugog svjetskog rata Nijemci i dio germaniziranih Hrvata su iseljeni, a saveznom kolonizacijom Vojvodine kolonizirani su većinom Makedonci. Katolička crkva izgrađena 1792. porušena je u poratnim godinama. Broj preostalih Hrvata je neznatan: 1953. (28), 1961. (33), 1971. (40), 1981. (37), 2002. (14).

Borča

Nalazi se na lesnoj zaravni u aluvijalnoj ravni Pančevačkoga rita, na lijevoj strani Dunava, nasuprot Beogradu i Zemunu. Naselje se pod tim imenom prvi put spominje 1567. godine. U razdoblju osmanske vlasti Borča ima status „nahijskog mjesta“. Nakon Požarevačkoga mira ulazi u sastav Austrije (Dinić 2001, 172). Napuštena je više desetljeća kao i susjedno naselje Ovča zbog obaveze Austrije, preuzete beogradskim mirom, da poruši sva nova utvrđenja. Na samoj obali Dunava kratko vrijeme postojalo je naselje Nova Borča, nesumnjivo vojno, koje postoji još 1776.

⁵⁵ <http://www.catholic-zr.org.rs/sr/plebania/opava.html> (pristup: 3. XII. 2014.)

⁵⁶ <http://www.zvonic.rs/arhiva/1061/ZV08.html> (pristup: 3. XII. 2014.)

godine, ali je napušteno (Pecinjački 1982, 138). Na mjestu stare „turske“ Borče obnovljeno je naselje koje je intenzivno naseljavano u zadnjem desetljeću XVIII. st. (Pecinjački 1972, 272). Doseljavanje Hrvata na područje Borče također započinje u tom razdoblju. Prvo hrvatsko prezime, Flanjak, zabilježeno je 1792. godine, a rod je najvjerojatnije doseljen iz slunjskog kraja⁵⁷ (Brabec 1972, 260). Prezime Restak se javlja od 1812. godine. Naseljavanje prvih hrvatskih obitelji može se povezati s obnovom naselja koje je pripadalo vojnoj granici. Prema jednom izvještaju iz 1859. naselje je imalo 124 kuće, koje su sve bile izgrađene od naboja, pokrivene trskom i rogozom osim novijih zgrada koje su pokrivene crijepom (Pecinjački 1972, 278). Mijat Stojanović (1866, 104) prilikom posjeta Borči 1865. zabilježio je da u naselju živi „hiljadu duša Srbljah i 100 katolikah“. Krajem XIX. stoljeća u naselju je prema Đuri Popoviću (1894, 55) živjelo 23 „Bunjevaca“, dok Ivan Ivanić (1899, 11) spominje 25 „Bunjevaca“. Nešto drugačije podatke o pripadnosti ne-Srba navodi Srpska pravoslavna mitropolija karlovačka (1910, 623) „Duša ima 1.858 (1.358 op. a.), m. 690, ž. 668, od tih su Srbi pravoslavne vere 1254, a Nemci 104.“ Prema podacima Ante Jagića (1929, 37), temeljem ugarskog popisa, 1910. u naselju je bilo 34 Hrvata, no navodi da je izvjesno „broj Hrvata veći“. Nakon 1918. broj im u novim političkim okolnostima raste. Prema podacima popisa stanovništva 1921. u naselju je živjelo 1.397 stanovnika, od kojih 152 katolika – 5 Mađara, 4 Nijemca i 143 Hrvata.⁵⁸ Početkom 1930-ih Hrvati u Borči su činili oko 10% od ukupnog broja stanovnika. Toša Iskruljev (1931; 1936, 196) navodi da su Hrvati u Borči heterogenog etničkog podrijetla, mađarskog, njemačkog, slovačkog i dr., te da je za njihovo pohrvaćivanje bila zaslužna srpska većina u naselju: „U Borči ima 1.753 duše i 335 kuća. Tu ima 1.563 Srbina, 181 Hrvat, 4 Čeha i 5 Mađžara. Nas interesuje otkuda ovde Hrvata. Hrvati u Borči nisu se doselili kao celina na jedanput ovamo već pojedinačno, u razno doba, iz raznih krajeva bivše Austro-Ugarske. Nisu došli oni po svojoj molbi i dozvoli viših vlasti radi dobivanja zemlje, već su došli svojevolumno kao radnici radi zarade kore hleba. Kad su oni došli ovamo, nisu došli kao Hrvati već kao Mađžari, Nemci, Slovaci i tako dalje, koji su se u toku vremena potpuno posrbili među Srbima. Primili su oni srpski jezik, srpske običaje, nošnju i pesmu, a sve svoje ostavili i zaboravili. Ali kako ih je vera delila od Srba, to su oni, posrbljeni, ipak osećali da nisu u svemu ono što su ostali Srbi. Za razliku od Srba pravoslavne vere, nazovu se oni Šokcima (kurziv M. B.), a danas se nazivaju Hrvatima. Tako se ovi

⁵⁷ Pretpostavku iznosimo na osnovi upisa u matičnim knjigama rimokatoličkih župa u drugim banatskim mjestima (Glogonj, Jabuka) gdje se za ovaj rod navodi da je doseljavao iz Slunja i Blagaja.

⁵⁸ Iz provedenog popisa moguće je doći samo do približnih podataka o brojnosti pojedinih etničkih/nacionalnih grupa. Kod kategorije materinskog jezika dvije najbrojnije nacionalne grupe u državi, Srbi i Hrvati, u objavljenim rezultatima klasificirane su zajedno (*Srbi ili Hrvati*). Približno rekonstruiranje broja Hrvata i Srba u ovom radu obavljeno je zbog toga posredno. Od kategorije *pravoslavni* oduzet je broj Rumunja i ukupni broj Rusa koji su dominantno pravoslavne vjeroispovijesti kako bi se dobio približni broj Srba. Približni broj Hrvata dobiven je oduzimanjem broja Srba (odnosno umanjene kategorije *pravoslavni*) od kategorije *Srbi ili Hrvati*. Iako su na taj način izloženi podaci samo procjene, oni omogućuju barem okvirnu usporedbu relativnih brojeva. U nastavku teksta procijenjeni broj Hrvata po naseljima dobiven je istim načinom.

prvobitni Mađari, Nemci i Slovaci izdaju danas samo za Hrvate. Mi imamo danas u Borči ove hrvatske porodice: Firiz⁵⁹, 5 kuća; Horvat, 2 kuće; Restek, 7 kuća (Restak, op. a.); Puc, 6 kuća; Flanjak tri i Drobnjak 1 kuća. (...) Razgovaram sa Hrvatom Stevanom Horvatom i drugima i pitam ih, šta su oni po narodnosti. Oni se nasmejaše, pogledaše jedan u drugoga i posrbljeni odnosno pohrvaćeni Stevan Horvat reče: 'Znate, gospodine, naši su stari nekada bili Mađžari, ima tome možda i 100 godina, ali su se ovde posrbili, i mi smo eto Srbi, a po veri Hrvati.' Hrvati imaju ovde i svoju bogomolju. Ona je oniža kuća, i stoji zasebno u jednoj sporednoj ulici. Zidana je 1903. godine. Sveštenika svoga nemaju. On im dolazi jedanput godišnje ovamo iz Glogonja, o Krstovdanu u jesen, kada slavi crkva 'Kirvaj'. Inače oni dolaze u srpsku crkvu, srpski sveštenik ih sahranjuje. " Na osnovi upisa u matične knjige rimokatoličkih župa može se zaključiti da su postojale udadbene ženidbene veze sa Hrvatima iz susjednih sela, Glogonja i Jabuke. Zabilježena su prezimena stanovnika podrijetlom iz tih naselja Katić, Marković, Valentić, Veseljak, Vidoš.

Nakon Prvog svjetskog rata naselje je pripadalo pančevačkom kotaru sve do 1934. kada administrativno postaje dio Beograda. Na listi Udružene Opozicije 1930-ih od mještana su bili politički aktivni Stevan Restak, Joca Firez, Luka Flanjak i Nikola Restak.⁶⁰

Tijekom 1944. i 1945. stradavaju članovi iz obitelji Horvat i Puc, ali različito su bilježeni u službenim izvještajima, kao Hrvati, odnosno Srbi.⁶¹ Nakon Drugog svjetskog rata naselje postaje dio beogradske aglomeracije i administrativno pripada općini Palilula. U prvom poratnom desetljeću (1953.) u Borči je živjelo 243 Hrvata. Posljednjih nekoliko desetljeća podižu se veliki stambeni blokovi pa naselje poprima urbani izgled. Zabilježena prezimena početkom 1970-ih su Horvat, Cindrić, Burkofer⁶², Pleteš⁶³ (Brabec 1972, 260). Prema popisu stanovništva 2002. u Borči je živjelo 232 Hrvata. U naselju su još uvijek prisutna prezimena Flanjak i Restak koji u Borči postoje u kontinuitetu od naseljavanja krajem XVIII. st. Župa Borča pripada Zrenjaninskoj biskupiji. Crkva Uznesenja Svetog Križa sagrađena je 1905., župa je ustanovljena 1989., a liturgijski jezik je hrvatski. Blagdan Uzvišenja Svetoga Križa ujedno je i dan proštenja u župi Borča⁶⁴.

Pančevo

Danas je Pančevo urbano naselje panonskog tipa i središte Južnobanatskog okruga. Suvremenom Pančevu prethode naselja iz razdoblja Dačana, Rimljana, Sar-

⁵⁹ Prezime glasi Firez, i danas su brojni (Mergel 2015).

⁶⁰ „Kandidatske liste za opštinske izbore u Vojvodini“, *Vojvođanin*, br. 48, str. 2; „Kandidatske liste“, *Vojvođanin*, br. 49, 5. XII. 1936., str. 1.

⁶¹ <http://vojvodinakom1941.org.rs/lt/okrug/00/70157/60378.htm>; usp. <http://vojvodinakom1941.org.rs/lt/okrug/04/80314/17368.htm>; <http://vojvodinakom1941.org.rs/lt/okrug/04/80314/53975.htm> (pristup 14. I. 2015.).

⁶² Burghofer (Mergel 2015).

⁶³ Pleteš (Mergel 2015).

⁶⁴ Nenad Ješić, Proslavljen Blagdan Uzvišenja Svetoga Križa u Borči, *Zvonik*, Subotica 10 (108), 2003.

mata, Jaziga, koja su nosila različite nazive. Tijekom srednjeg vijeka pripadalo je kovinskoj županiji, a pod osmanskom vlašću bilo je središte nahije. Do 1765., zbog osmanskog zauzeća grada 1738. i kuge 1743.-1744., broj stanovnika je bio mali. Nakon toga započinje masovnija kolonizacija raznih naroda, uz znatan udio doseljenika iz Austrije i Njemačke (Ilić 1995, 33). U tom razdoblju pojavljuju se i doseljenici iz hrvatskih krajeva. Bilo ih je u srpskom i njemačkom Pančevu. Na njihovo podrijetlo upućuju imena i prezimena (Matho Stanit, Blasius Bonawitch, Marco Scheravitza, Luka Schupanz, Anton Thomascics, Mischo Horvath, Joso Thomaschevics) (Popović 1955, 359-367), od kojih se neka (Žeravica, Stanić, Horvat, Tomašević) javljaju i u drugim naseljima pančevačke okolice. Također, u Pančevu su služili časnici⁶⁵ iz Hrvatske i Slavonije, liječnici⁶⁶, prosvjetni djelatnici⁶⁷, svećenici i trgovci. Grad je 1794. uzdignut u rang vojnog komuniteta što je primamilo nove doseljenike iz Njemačke, Srbije i Vlaške (Ilić 1995, 35).

Holthaus, njemački putopisac, tako tijekom svog boravka u Pančevu (1829.-1830.) pored Nijemaca, Srba, Mađara, opisuje i tamošnje Šokce koje smatra istima onima u Slavoniji (Holthaus, 1844: 45). Veliku zaslugu za uređenje Pančeva imao je brigadni general Mihovil Mihaljević⁶⁸ koji je tu službovao (1815.-1831.). Njegovim zauzimanjem podignuto je nekoliko vojnih zgrada, popločavaju se ulice, ozelenjava se i osvjetljava grad, proširio se i poboljšao školski sustav (Maletić 1968, 723). Sredinom XIX. st., prema podacima koje iznosi Luka Ilić Oriovčanin⁶⁹, u Pančevu je živjelo „57 Slavonaca, 114 Hrvata, 7.576 Ilira, 639 Rumuna, 92 Mađara, 3.318 Nemaca, 80 ostalih nacija“ (Ilić 1995, 40). U tom razdoblju doseljavaju se pojedini obrtnici i industrijalci⁷⁰, a djeluju i trgovci žitom iz Slavonije i Hrvatske (Stojano-

⁶⁵ Bonaventura Nikola Mihanović (Kurjevac, 1755. – ?, 16. VIII. 1817.), štapski časnik u Pančevu od 1776. General major postao je 1809., umirovljen je 1814. Šukundjed je kipara Roberta Frangeša Mihanovića. Pavao Čolić (Csollich, Csolich) (Otočac, 3. XI. 1768. – Pančevo, 30. IV. 1838.), general, podmaršal i zapovjednik Velikoga Varadina u Rumunjskoj. Bio je general-major i brigadir u Pančevu 1830.

⁶⁶ Pavao Cindrić (Srijemski Karlovci, poč. XIX. st. – Slavonki Brod, 12. VIII. 1839.), liječnik. Radio je kao privatni liječnik u Zemunu. U Pančevu je radio od 1833. do 1836, a potom u Brodu na Savi gdje je ostao do kraja života.

⁶⁷ Šimun Frangeš (Pančevo, 8. X. 1836. – Zagreb, 24. VIII. 1907.), pedagog i gospodarski pisac. Rođen je u obitelji koja je djelovala u Banatskoj vojnoj granici. Po očevoj želji posvetio se vojnoj karijeri, te je 1852. kao kadet uvršten u Banatsku vojnu granicu. Kao potporučnik 1859. sudjelovao je s Ogulinskom pukovnijom u ratu protiv Italije. Nakon rata postao je zapovjednik vojne škole u Ogulinu. Položivši učiteljski ispit, imenovan je 1863. za pravog učitelja u realci u Srijemskoj Mitrovici. Ondje je osnovao učiteljsko društvo, jedno od prvih u Hrvatskoj. Bio je oženjen Izabelom pl. Mihanović od Petrovolja, nećakinjom Antuna Mihanovića, autora *Lijepa naše domovine*. Otac je poznatog kipara Roberta Frangeša Mihanovića (Srijemska Mitrovica, 2. X. 1872. – Zagreb, 12. I. 1940.).

⁶⁸ Mihovil Mihaljević (Sv. Ivan, Hrvatska 1. I. 1770. – Temišvar, 9. III. 1845.).

⁶⁹ Luka Ilić (Oriovac, 15. X. 1817. – Novska, 4. II. 1878.), učitelj nauka vjere u vojnom zavodu u Pančevu (1853.–1858.) i Beloj Crkvi (1858.–1865.). Dok je živio u Pančevu napisao je i izdao knjigu na njemačkom jeziku o prošlosti vojne granice i Pančeva: *Historische Skizze der kaiserlich königlichen Militär-Communität Pancova* 1855.

⁷⁰ Adam Filipović (Pančevo, 1887. – Zemun, 26. X. 1944.), industrijalac i trgovac. Njegov otac Alojz doselio se iz Dubovca kod Broda na Savi (danas Slavonki Brod). Otac mu je u Pančevu bio poznati obrtnik

vić 1866, 104). Gradonačelničku dužnost obnašao je 1893.-1909. Adolf Matanović, dok je Toma Matanović bio ugledni trgovac, oba podrijetlom iz Hrvatske Boke (Iskruljev 1931). Međutim, malobrojni bili su izloženi asimilaciji, podjednako u Nijemce i Srbe. Tako je Jovan Erdeljanović u Pančevu zabilježio „Gregorić – Šokac, prešao je u Pravoslavlje i držao ženinu slavu, Petkovaču“ (1992, 181). Tijekom graničarskog razdoblja znatan broj osoba iz hrvatske i slavonske vojne granice obavljao je funkcije vezane uz školstvo i vojsku.⁷¹ Sjedište komisije i školskog ravnateljstva za Banatsku vojnu krajinu bilo je u Pančevu. Tako je za Ivana Sabljaka, ravnatelja i nadzornika pučkih škola, zabilježeno da je „u srpske škole dolazio na ispit i neki nemački direktor Sabljak. (Valjda je bio Šokac, jer je govorio: vira, lipo, vrime itd.)“ (Đorđević 1984, 288).

Na početku XX. stoljeća u Pančevu je bilo 138 Hrvata (Trajković 1989, 127), a pred Prvi svjetski rat (1910.) 131⁷². Broj im je nakon 1918. rastao doseljavanjem iz okolnih sela, drugih dijelova Banata⁷³ i države. Većinom se susreću prezimena istovjetna s prezimenima Hrvata iz susjednih sela, a kasnije se doseljavanjem javljaju i nova. Među pančevačkim Hrvatima osobito je bio politički i kulturno aktivan Mihovil Tomandl⁷⁴. Kao predstavnik demokratske stranke u članku „Naši Šokci“, objavljenom u *Pančevcu* 1920. piše „Vrlo je čudnovato a i zanim(lj)ivo, da o tom delu našeg naroda u Banatu niti Srbi iz Vojvodine, niti Hrvati iz Banovine nisu nikad

---

i proizvođač strojeva i boca za soda-vodu. Osnovnu školu i trgovačku akademiju polazio je u Pančevu, vojnu akademiju u Budimpeštu 1915. Na periferiji Zemuna izgradio je tvornicu ugljičnog dioksida i opreme za radionice soda-vode. Svaki dan je brodom iz Pančeva dolazio na posao. S obitelji se preselio u Zemun nakon što je ondje izgradio kuću 1931. (Rukavina 2011, 191-192).

⁷¹ Luka Rađa (Čazma, 1833. – Zagreb, 29. II. 1888.), školski nadzornik u Pančevu do razvojačenja Vojne krajine. Andrija Knežević, rodom iz Babine Grede, nakon dvogodišnje učiteljske preparandije u Pančevu jedno vrijeme bio je podučitelj u Pančevu. Ivan Sabljak, „c. k. narednih učinica upravitelj, i ostalih narodnih učilistah u banatkoj krajini, verhovni nadgledatelj.“

⁷² Prema službenom ugarskom popisu navodi se 131 Hrvat, od toga u Gornjem gradu 34, Donjem gradu 85 i periferiji Pančeva 12. Na više mjesta u literaturi se navodi 128 Hrvata u Pančevu 1910. (Krpan 1990a, 83).

⁷³ Npr. Jakob Pelić – Crnka iz šokačkog sela Rekaša u rumunjskom dijelu Banata (Krpan 1990b, 6)

⁷⁴ Mihovil Tomandl (Brčko, 19. IV. 1894. – Pančevo, 21. V. 1963.). Sin Josipa (sina regimentskog liječnika podrijetlom iz Češke) i majke Katarine rođ. Pletenac iz Novog Sada. Osnovnu školu završio je u Bosanskoj Gradiški, šest razreda realne gimnazije u Zemunu, sedmi razred u Zagrebu, a osmi s ispitom zrelosti u Zemunu 1913. Pravo je studirao u Beču i Zagrebu gdje je promoviran za doktora prava 31. VII. 1923. Za vrijeme studija sudjelovao je u pokretu hrvatske i srpske akademske omladine. Postao je prvi tajnik hrvatskog akademskog društva „Zvonimir“ koje je od 1906. godine imalo zajedničke prostorije sa srpskim akademskim društvom „Zora“. Od mladosti je u Pančevu gdje su mu roditelji doselili 1909. Početkom Prvog svjetskog rata interniran je u Arad gdje je bio u istoj ćeliji s Vasom Stajićem. Bavio se političkom i kulturnom poviješću Pančeva i Vojvodine, a radio je i kao odvjetnik (Veselinović 1963, 148-149; Popov 1983, 69). Politički je bio aktivan u Demokratskoj stranci. Uređivao je list Pančevac u kojem je objavio veći broj članaka. O svom nacionalnom identitetu, kao odgovor na napade *Banatskog Radikala*, napisao je „Pre svega ja nisam ‘naturalizovan Nemač’ nego rođen i odgojen Hrvat“. Sudjelovao je u mnogim kulturnim i političkim akcijama vojvođanskih Srba. Javlja se i kao suradnik *Branika* koji je 1913., u 48. broju, donio izvještaj „mladoga Hrvata“ o burnoj sjednici gradskog zastupstva u Pančevu. Dr. Mihovil Tomandl, „Quo vadis Tomandl“, *Pančevac*, br. 49, 1. XII. 1923., str. 1.

vodili računa i da su se naši Šokci, pored svega toga što su oduvek bili prepušteni sami sebi, pored sve madžarizatorske politike i šikane bivšeg režima ipak nacionalno održali. “Zamjera vojvođanskim Srbima zbog pasivnosti „taj deo našeg naroda prepustio [je] samog sebi, ne uvlačeći ga nimalo u svoju političku i kulturnu borbu, što više, u mnogim je mestima i selima došlo do pravog antagonizma među njima“. Nove mogućnosti za suradnju vidio je u novoj državi koja im je trebala omogućiti emancipaciju i slobodno isticanje nacionalnog imena „I dok pre nije smeo ni da izusti reč ‘Hrvat’ koju mu Madžari zamenuše rečju ‘Šokac’, on danas sme i treba otvoreno da ispoveda svoju narodnost (...)“ (Tomandl 1920, 1).

Osnovu za političko djelovanje među Hrvatima, Nijemcima, Slovacima i drugim manjinama prepoznao je Stjepan Radić pa je pokrenuta organizacija H(R)SS-a. U prosincu 1924. Vladko Maček, Nikola Nikić i Stevan Konjović uputili su se u Pančevo gdje su trebali predati liste sudu na potvrdu, ali su tom prilikom napadnuti u pokušaju da se onemogući ozbiljnije političko djelovanje Radićeve stranke. Liste H(R)SS-a u južnom Banatu su ipak postavljene zauzimanjem Miše Brajca, predsjednika mjesne organizacije u Starčevu.⁷⁵ U Pančevu je od organizacija iz Hrvatske djelovalo povjereništvo Hrvatskog Radiše koji su vodili povjerenici braća Kalić, Mauric – Mavro i Nikola, podrijetlom iz Starčeva koji su imali brijačku radnju u Pančevu (Kolar 2004, 143; Mergel 2015). Zahvaljujući ovoj organizaciji u Pančevo su namješteni pomoćnici i naučnici kod obrtnika i trgovaca, a dio ih se i trajno zadržao. Djelovala je 1930-ih i ekonomska organizacija hrvatskog seljačkog pokreta *Gospodarska sloga*.⁷⁶

Nakon 1945. bio je primjetan porast broja Hrvata koji traje do 1971., nakon čega slijedi kontinuirani pad: 1948. (1.360, s okolnim selima 2.746), popis 1953. (1.404), 1961. (grad 1.569, općina 2.805), 1971. (grad 1.580, općina 2.743), 1981. (1.338), 1991 (985, u općini 1.692), 2002. (naselje 712, s pripadajućim naseljima 1.168), 2011. (naselje Pančevo 527, s pripadajućim naseljima 880).

Starčevo

Prvi podaci o suvremenom Starčevu potječu iz XVIII. stoljeća. Broj stanovnika se mijenjao planskim doseljavanjem, 1764. bilo je 174 pravoslavna doma, nedugo zatim 1766. i novih 79 domova s katoličkim stanovništvom. Broj katolika raste 1773. na 484, a u naselju su i 34 pravoslavna doma. U narednim desetljećima nastavljen je rast broja stanovnika – 1777. u naselju je 967 katolika i 41 pravoslavni dom, 1792. bilo je ukupno 1.175 stanovnika, a 1811 već 2.304 stanovnika (Carić 1998, 115-116).

Najbrojnija hrvatska zajednica u južnome Banatu bila je u Starčevu, a prvi tamošnji Hrvati potječu iz Rakovice i Kremena nedaleko od Slunja, zatim iz Barleta, Trnovca, Ribnika, Smiljana i Kosinja kod Gospića (Brabec 1972, 260; Krpan

⁷⁵ S. B. (Spasa Blagojević) „Ličnost novog pretседnika starčevačke opštine“, *Vojvodanin*, br. 52, 26. XII. 1936., 2.

⁷⁶ „Gospodarska sloga’ u Pančevu“, *Vojvodanin*, br. 18. 3. V. 1936., str 4.

1990, 82) i Batnoga (Erdeljanović 1992, 216). Dio naseljenika je potjecao iz Bosne (iz bihaćkog i cazinskog kraja), Slavonije (Bukurov 1968, 17; Erdeljanović 1992, 216-217), zatim iz Hrvatskog primorja te Karaševa (Mergel 2010). Nakon njemačkih i čeških prezimena u matičnim se knjigama nakon 1771, pojavljuju i hrvatska prezimena „Szobolovich, Kopitar, Wukovich, Stanits, Oreschkovitz, Blazovitsch, Wlahowich, Wilaritsch“ (Brabec 1972, 260). Najintenzivnije naseljavanje Hrvata u Starčevo odvijalo se u razdoblju 1788.-1792. (Bukurov 1968, 17). U crkvenim maticama se izričito navodi da su hrvatski doseljenici potjecali iz krajiških pukovnija, ličke, ogulinske, otočke i gradiške te tadašnje Turske, tj. Bosne. Naseljeni su u istočnom dijelu mjesta (Brabec 1972, 260). Prema podacima u župnom arhivu 1836. godine u naselju je bilo 2.220 katolika, od toga 1.521 Hrvat i 699 Nijemaca (Mergel 2010). U to vrijeme Hrvati su činili relativnu većinu stanovništva. Iste godine u naselju je živjelo ukupno 3.200 stanovnika, a 1850. 3.046. (Carić 1998, 116). Sredinom XIX. stoljeća list *Das Ausland* donosi podatke o starčevačkim Hrvatima, opisuje se definiranost njihova života Vojnom granicom i okrutnosti koje su bile česta praksa.⁷⁷

Najčešća zabilježena prezimena naseljenika su: Babić, Barašević, Barić, Beloberg⁷⁸, Blaženić, Bogut, Bošnjak⁷⁹, Brajac⁸⁰, Brozina, Bujanović, Butorac, Čutaja⁸¹, De-

⁷⁷ „Die Kroaten“, *Das Ausland*, br. 81, 4. IV. 1849., str. 322.

⁷⁸ Izvorno je Belobrk, ali je pogreška napravljena prilikom upisa u matice (Mergel 2015).

⁷⁹ U Maticama umrlih zabilježeno je i podrijetlo „Bosnyak ex Essekum, Marinus Krompatisch ex Rakovitz, Babitsch ex Barleta, Beloberg ex Jablanatz, Tomasowitsch ex Trnovatz, Hamitsch ex Ribnik, Salash ex Kremen, Wlahowich ex Smiljan, Leskowich ex Kosin, Salatsch ex Slunie“.

⁸⁰ Mišo Brajac (Starčevo, 29. IX. 1900. – Starčevo, 26. I. 1990.), političar i kulturni djelatnik. Pučku školu završio je u rodnom mjestu. Upoznavši se s djelima Antuna i Stjepana Radića prilazi hrvatskom seljačkom pokretu 1920. Njegovom zaslugom HSS postavlja svoje liste u južnom Banatu za izbore 1925. i 1927. U više navrata ugostio je u obiteljskoj kući Stjepana Radića, Pavla Radića i Vlatka Mačeka te im omogućio agitaciju među seljaštvom zbog čega su ga vlasti zatvarale. Od 1928. i stvaranja SDK usko surađuje sa srpskim političarom iz Pančeva Dudom Boškovićem i zalaže se za autonomiju Vojvodine. Apstinirao je tijekom parlamentarnih izbora 1931. i općinskih izbora 1933. Ugošćivao je protivnike režima, u njegovom domu je uhićen Dragoljub Jovanović, tadašnji sveučilišni profesor. Zbog održavanja političkih veza s beogradskim i zagrebačkim oporbenjancima uhićen je i sproveden u beogradsku „Glavnjaču“, a potom u Podravsku Slatinu. U istražnom zatvoru proveo je tri mjeseca. Suđeno mu je u Osijeku gdje je oslobođen optužbi. Obnovom parlamentarnog života 1935. podržava UO koju je predvodio Vlatko Maček. Predsjednik starčevačke općine postaje 1936. Kao pučki pjesnik javlja se u *Seljačkoj prosvjeti*, *Seljačkoj slozi*, *Božićnici*, a političke članke objavljuje u pančevačkoj *Vojvodini*. Sa sumještanima osniva ogranke Seljačke sloge 1927., *Hrvatskog Radiše* 1927., sarajevskog HKD *Napredak*, i *Gospodarske sloge* 1936. Bio je predstavnik banatskih Hrvata pri *Hrvatskoj kulturnoj zajednici* iz Subotice. Tijekom 1942. posjećuju ga predstavnici konzulata NDH u Beograda s namjerom da preko njega privole hrvatsko stanovništvo na iseljenje u Hrvatsku što on s ostalim mještanima odbija. U poraću ne sudjeluje u političkom životu. Josip Brajac (Starčevo, 22. VIII. 1921. – Sarnia, Ontario, Kanada, 26. I. 2003.), liječnik, političar. Sin Miše Brajca. Studirao je medicinu u Zagrebu gdje je diplomirao 1953. Odlazi u emigraciju u Kanadu gdje se politički aktivirao i bio je član odbora HSS iz Sarnie u Ontariju. Bio je tajnik Glavnog odbora i predsjednik Prosvjetnog odbora HSS u Kanadi. Uređivao je stranački list *Hrvatski glas* sve do kraja 1979. kada je list preseljen u Vancouver.

⁸¹ Pretpostavka je da je prvotno prezime glasilo Šutija (Mergel 2015).

janović, Dogan, Dvorčić⁸², Gerdić⁸³, Graovac, Grgić, Flanjak, Herza (izvorno Herža, karaševska obitelj), Ivanković, Jelić, Kalić, Katareš, Katić, Kolaković, Krmptović, Kučan/Kučan, Kvrgić, Lapić, Magaranović, Majtić, Matanić, Matković, Marković, Matuša, Mihajlić/Mihalić⁸⁴, Mikić, Mraz, Negovan, Neralić, Orešković, Pavelić, Pavlić, Paulić, Pavlović, Pihajlić, Perak, Poljak, Radić, Radinski, Radočaj⁸⁵, Ragrović, Rajković, Restak, Rogić, Rukavina⁸⁶, Saborski, Salošić, Stana (Krašovanovi), Stipetić, Štimac, Špelić, Štrk, Šoštarić, Šulaja, Šušić, Tičak, Tkalac, Tonković, Tomašić, Turina⁸⁷, Turkalj, Vlašić, Vratarić, Vuković, Žagar, Žalac, Žeravica i dr. (Iskruljev 1931, Brabec 1972, 260; Krpan 1990a, 84; Erdeljanović 1992, 216-217; Mergel 2010; Kljajić 2010, 313; Mergel 2015).⁸⁸ Poput Opora u i Starčevu su zabilježeni Hrvati s izvorno njemačkim prezimenima „Šic, Gasenberger, Fogl“ (Iskruljev 1931). Većina prezimena sačuvana su u svom prvotnom obliku, iako su neka, uslijed krive interpretacije ili nekih drugih razloga, prolazila određene transformacije. Primjerice, današnje prezime Mihajlić, u maticama je prvotno zabilježeno kao Mihalić, Pavlić kao Paulić (Mergel 2010c).

Osim obližnjih banatskih sela Opora, Glogonja, Borče i Jabuke, zbog zemljopisnog položaja i blizine Srijema bile su česte udadbene ženidbene veze s Hrvatima iz Surčina i Novog Slankamena. Također su bile tijesne konfesionalne veze između Hrvata i Nijemaca te su vremenom bili učestali i brakovi s ovom zajednicom.

⁸² Iz Donjeg Lipovca u Slavoniji. Više nema potomaka u Starčevu. Prema dostupnim podacima ta se obitelj u Donjem Lipovcu prezivala Dročić (Mergel 2015).

⁸³ Izvorno Grdić, sada je Gerdić (Mergel 2015).

⁸⁴ Danas postoji samo u obliku Mihajlić. Starčevački izgovor prezimena glasi Mijelić (Mergel 2015).

⁸⁵ Franjo Radočaj (Starčevo, 1902. – Beograd, 1948.), slikar. Završio Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu, u generaciji 1923.-1927. Od 1941, pa do smrti 1948., bio je profesor u beogradskoj Školi primijenjenih umjetnosti.

⁸⁶ Vinko Rukavina (Starčevo, 14. VIII. 1953.), biotehnolog, član znanstvenog Savjeta za Naftu HAZU, unuk Miše Brajca (Rukavina 2013).

⁸⁷ Starčevački izgovor je Turina, ali prezime izvorno glasi Turna i oni su karaševskog podrijetla. Naseljeni su iz Banatskog Karlovca, karaševske kolonije, sredinom XIX. stoljeća. Jedna obitelj se danas preziva Turna, a druga Turina, a u vrlo bliskom su srodstvu (Mergel 2015).

⁸⁸ O Hrvatima u Starčevu, podrijetlu pojedinih rodova i broju njihovih kuća Erdeljanović navodi: „Hrvati – rodovi poznatog porekla: Baraševići (7), stari su im došli iz ‘Albanije’, ‘Arnautske’, kad su se doselili iz Omoljice zvali su ih Arnautski. Bratić (2), ‘priženjen’ iz Opora. – Grgići, iz Arnautske (tačan je podatak za njih onaj na mom ispisu iz grunтовnog spiska: 7 kuća iz Bosne). – Dvorčić (1), kolar, skoro došao iz Slavonije. Dejanović (3), stara familija, jamačno doseljena iz Hrvatske. – Ivanković – Čošić (3), vrlo davno došli iz Hrvatske, nadimak jamačno po prizećivanju. Kalić (2), jedan je došao iz Hrvatske pre 53 godine, a drugi je odavno, nisu rod. – Katić (5), iz Glogonja, došli pre 50 godina. – Lapić (2), došli pre 50 godina, iz Hrvatske. Mikić (20), iz Hrvatske; i prezime im iz Hrvatske. Negovan (4), stara familija, Krašovani su, poreklom iz Karaša. Pavlići (6) iz Vališ Sela, u Hrvatskoj. – Poljak (19), iz Hrvatske, došli odavno, jamačno u vreme naseljavanja pod Marijom Terezijom; i prezime je odande, tamo i sad postoji to prezime. – Radinski – Brbljaš (2), noviji doseljenici, biće iz Hrvatske. – Radočaj (11), došli su iz Batnoga u Hrvatskoj; prezime još odande i još ima tamo njihove familije. – Rza (Herza je prezime, a Rzini je nadimak – op. a. prema: Mergel 2015) (1), došli odavno iz Karaševa. – Rukavina (1) iz Hrvatske. Stana (Stana) (2), došli iz Krašova. – Šoštarić (4), došli skoro iz Glogonja, na zemlje žena.“

Zbog ekonomskih prilika početkom XX. stoljeća dio obitelji iseljava u SAD – Bujanović, Cindrić, Dogan, Jelić, Jera, Matuša, Pihajlić, Pleša, Šulaja, Žagar, Žeravica i dr. (Mergel 2010). Vijesti o Hrvatima u Banatu i njihovo poznavanje u hrvatskoj javnosti bilo je skromno. Dopisnik *Jugoslavenske njive* Mihovil T. Tomanić⁸⁹ (1917, 296) iz Subotice piše „Oko Pančeva imade takodjer nekoliko sela, u kojima imade Hrvata. U selu Starčevu (5-6 km udaljeno od Pančeva) zatekao sam ih jedne nedjelje, kako uz svirku tambura igraju narodno kolo.“ Ne navodi se koje je kolo u pitanju, ali izvjesno je da su Hrvati imali iste plesove kao i Srbi: „Za Šokce u Starčevu kazivali su nam da igraju još ‘opasnije’ iste igre koje igraju i pravoslavni Srbi u Pančevu i okolini“ (Janković i Janković 1949, 122). Nošnja iz zavičaja je napuštena, a u Banatu je formirana nova pod utjecajem drugih naroda (Terzić 2011). Pojedini dijelovi nošnje čuvaju se u Muzeju Vojvodine u Novom Sadu. Od različite svakodnevnice obučene zabilježen je naziv „vunene cipele“, a za klompe „cokule“ (Bugarski 2009, 196).

Nakon Prvog svjetskog rata, u travnju 1919., dogodio se prosvjed četrdesetak Hrvata zbog isključivog pozivanja Hrvata u vojsku od strane predsjednika starčevačke općine – Žive Jankova Pavlovića. Nezadovoljnici su dogovorili bojkot poziva te su 26. IV. 1919. zauzeli zgradu Općine, popalili popise vojnih obveznika, razbili općinsku blagajnu i sliku kralja Petra I. Proglašena je nova vlast, a za predsjednika je izabran Stipa Poljak. Međutim, buna je u svega nekoliko sati bila ugušena.⁹⁰ Događaj je ostao upamćen kao Starčevačka republika (Rukavina 2009). U svoja književna djela ovaj bunt je uvrstio književnik Milan Markov.⁹¹

Početkom XX. stoljeća, prema podacima Srpske pravoslavne mitropolije karlovačke (1910, 648), u naselju „Duša ima 3.720, od tih su 1.830 m, 1.890 ž. Srba ima 1.442, Hrvata 1.220, Nemaca 1.000, raznih 88.“ O stanju 1920-ih zabilježeno je: „U Starčevu ima: 1.600 pravoslavnih Srba, 1.200 Hrvata i blizu 1.000 Nemaca. Brakovi između Srba i Hrvata su bili vrlo retki. Sad nema nikakve razlike u govoru između Srba i Hrvata u Starčevu; jedino još u Gornjem kraju kažu: mliko, ždribe, ali se i to gubi, jer im se podsmevaju Hrvati iz sredine sela, među Srbima, koji oduvek govore kao Srbi“ (Erdeljanović 1992, 213)⁹². Pojedini ikavski oblici su se ipak održali poput „volila“, „vidila“ (Brabec 1972, 260), zatim u osobnim imenima poput Stipan, tradicionalnim odgovorom na pozdrav „faljen Isus“ – „navike“, ili u nazivima pokladnih običaja „Agovi“ i „Didovi“.⁹³ Brabec je među starčevačkim

⁸⁹ Vjerojatno je riječ o Mihovilu Tomandlu.

⁹⁰ Pored Franje Poljaka, koji se vodi kao kolovođa pobune, višemjesečnu zatvorsku torturu su preživjeli: Blaž Blaženić, Paja Rajković, Marko Gerdić, Blaž Bogut i Iva Tonković (Stanković 2008).

⁹¹ „Neka se samo prisete kako je hteo da ode u pobunu i u Starčevo, sa Hrvatima da se bratimi, zaboga, a zna se da su takozvanu Starčevačku republiku podbadali sami Bunčići, Mate, Ante, Polaci, tako da se završila skandalom. Izgazili kraljevu sliku, a novac iz blagajne opljačkali. Mrzeli kralja zato što nije Hrvat nego Srbin, ajde boga ti!“ *Banatski voz. Srednje zvono*, 1986, 178.

⁹² Slične podatke iznosi i Iskruljev (1931) „Kao što se vidi, Hrvati su ovde svoje narečje, koje su doneli iz Hrvatske, sasvim izgubili, i primili su dijalekat, koji ovde vlada.“

⁹³ Pokladni običaj je prekinut nakon Drugog svjetskog rata, ali je zahvaljujući skupini entuzijasta obnovljen. Također je 2011. obnovljen običaj uskrnog straženja kraj Isusova groba (Mergel 2010b). Nekada je

Hrvatima zabilježio i više šćakavizama. Kod Hrvata, ali i Srba u Starčevu, Pančevu i okolici primijećeno je nedovoljno razlikovanje u govoru srodnih suglasnika č – ć i dž – đ (Iskruljev 1931)⁹⁴. To je vjerojatno i razlog različitog bilježenja nekih mjesnih prezimena, primjerice Kučan/Kučan. Važan etnografski zapis, svega nekoliko godina poslije Erdeljanovića, o Hrvatima u Starčevu ostavio je Toša Iskruljev (1931). „I ako su nekad Hrvati u Starčevu najbogatiji bili, danas su oni najsiromašniji. Zemlje vrlo malo imaju. Oni su ljudi prostodušni, poslušni, ali vrlo lakomisleni. Čast izuzecima! Pobožni su, i nedeljom posle podne odlaze na večernje, a odavde veliki deo u birt, gde mnogi i do ujutru ostanu. (...) Hrvati su u nošnji potpun jednaki sa Srbima, samo devojke kad se svečano obuku, one onda natovare na sebe po 5-6 sukanja, koje kruto ispeglažu na široko, da što veći krug zauzmu. (...) Od Hrvata je najimućnija kuća Štimac Paje, koja ima oko 100 jutara zemlje, ali se ova zemlja sad cepa na više delova. Imućna je kuća i braće Blaženić, koja broji na 80 jutara. (...) Srbi i Hrvati žive odvojeno u Starčevu. Srbi su podalje od velikog puta, više po strani i prema Pančevu, a Hrvati su pored velikog puta s onog kraja sela. Nemci su izmešani. Kod Hrvata svešteničku dužnost vrši Rakoši Janoš⁹⁵. On je Madjar. Hrvatskim dijalektom vrlo lomljeno govori. Kad treba u crkvi, da se pridikuje na hrvatskom jeziku, onda ovamo dolazi jedan Hrvat sveštenik iz Pančeva. Kod Hrvata je jedna velika i zla strana to, što im deca u vrlo mnogo slučajeva vrlo rano stupaju u brak. Devojke od 15 godina, a muškarac od 17 godina. U Starčevu je lepo razvijeno stočarstvo, jer imaju mnogo pašnjaka, rita. No naročito kod Hrvata je lepo razvijeno pčelarstvo. Najviše pčela ima Hrvat Radočaj Marko, oko 100 familija, dalje Hrvati; braća Mihajlić, Bujanović Ivan 70-80 i tako dalje. (...) Hrvati svojih inteligentnih sinova nemaju. Što je bilo, to se odrodilo, jer crkva i škola, kao i sve ustanove, samo u svrhu madjarizacije su postojale.“ Tijekom XX. stoljeća nivelirana je kultura sa Srbima i miješani brakovi, napose u drugoj polovici XX. stoljeća, više nisu bili rijetkost. Susjedi u naselju i iz susjednih mjesta ponekad Hrvate još „nazivaju Šokcima ili šokačkom grupom“ (Barkatarović 2004, 275). Prema drugim izvorima podataka takva praksa je davno napuštena (Mergel 2015).

Osnivanje kulturnih, nacionalnih udruga, političkih stranaka u međuratnom razdoblju bilo je moguće u sredini poput Starčeva gdje su Hrvati bili brojniji i bolje organizirani. Prije Prvog svjetskog rata postojalo je *Hrvatsko pjevačko društvo Starčevo* (osnovano 1905.), a svoje djelovanje je nastavilo i 1920-ih. Članstvo su činili zemljoradnici i nekoliko obrtnika, Ivo Trinajstić⁹⁶, Ivo (Iva) Bujanović, Ivo (Iva) Pihajlić, Marko Pihajlić i dr. Mladež različitih nacionalnosti, u tom razdoblju, gotovo se i nije miješala. Svaka je imala vlastito mjesto okupljanja. Tako se hrvatska omladina oku-

---

postojao i običaj Betlemara, najavljivanja rođenja Isusova. U ophodnjama Betlemara djeca su išla s maskama na licu i pronosila su crkvicu ulicama (Marjanović 2012, 54).

⁹⁴ Kod starosjedilaca starije dobi ta pojava je još uvijek primjetna. Podatak dao Dalibor Mergel 25. II. 2015.

⁹⁵ Ivan Rakoši, župnik u Starčevu (1923.–1942.), naslijedio ga je Franz Werner (1942.–1951.) (Mergel 2010b).

⁹⁶ Podrijetlom iz Istre.

pljala u kavani „Kod Poljaka“⁹⁷, koja se nalazila na putu za Omoljicu (Vulović 2007). Osim pjevačkog društva djelovao je i tamburaški zbor.⁹⁸ U međuratnom razdoblju osnovani su ogranci Hrvatske seljačke stranke, Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Hrvatskog Radiše, Sv. Jeronima i ogranak Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“ (Bara i Žigmanov 2009).

Ogranak Hrvatske seljačke stranke osnovan je početkom 1920-ih, a predsjednik mu je bio Miša Brajac.⁹⁹ Stranka je tek za parlamentarne izbore 1925. javno nastupila. Osvojeni skromni broj glasova (481) u pančevačko-belocrkvanskom izbornom okrugu pokazuje da stranka nije uspjela privući u značajnijoj mjeri i druge narode u južnom Banatu¹⁰⁰. Nešto veći broj glasova (1.116) je na istom području HSS osvojila za parlamentarne izbore 1927.¹⁰¹ Za parlamentarne izbore 1927. na području južnog Banata agitaciju su vršili Vlatko Maček, nositelj liste za to područje, i Pavle Radić s kojim je tri tjedna boravio kod Miše Brajca.¹⁰²

Ogranak Seljačke sloge, na poticaj mještana Miše Brajca i zastupnika HSS-a Antuna Babića i Josipa Zagorca, osnovan je 4. IV. 1927.¹⁰³ Središnjica iz Zagreba slala je starčevačkom ogranku knjige. Za vrijeme diktature ogranak je prestao s radom, a obnovljen je 26. I. 1936.¹⁰⁴

Radni odbor Hrvatskog Radiše od 1927. godine vodili su Mato Dvorčić, predsjednik i Ivan Trinajstić, tajnik. Njih će zamijeniti na mjestu predsjednika Nijemac Viktor Rozet, trgovac, i na mjestu tajnika Paja Makovnik, krojač, slovačkog podrijetla, rodom iz Hajdučice, pohrvaćen ženidbom s Emom Dvorčić (Mergel 2015). Radni odbor imao je 1930. 21 člana (Kolar 2004, 368). Jeronimski prosvjetni odbor osnovan je 1938. Povjerenik i pročelnik bio je Franjo Orešković, zamjenik pročel-

⁹⁷ Ugostiteljstvom su se u međuratnom razdoblju još bavile obitelji Radočaj, Štimac, Blaženić, Barašević.

⁹⁸ Sastav su činili Nikola Pavlič (1893.–1963.), Nikola Pavlič, Josa Poljak (1898.–1984.), Toma Pavlič (1884.–1951.), Josip Joža Čutaja (1881.–1949.), Blaž Mikić „Alaš“ (1880.–1931.), i bračni par Toma (1892.–1965.) i Liza Pleša rođ. Orešković (1894.–1978.). Osnivač zbora bio je Josa Poljak.

http://www.starcevo.org.rs/stara_arhiva/novine/157drustvo.html

http://starcevo.org.rs/snarhiva/239/index.php?option=com_content&view=article&id=2669:slovo-o-tamburaima&catid=299:kultivator&Itemid=545 (pristup 14. I. 2015.).

⁹⁹ Veliku podršku na izborima 1923. dobila je Demokratska stranka. U programu stranke zagovarano je narodno jedinstvo Srba i Hrvata. Unatoč tomu, interesantno je da su u Starčevu predizborne skupštine organizirane odvojeno za Srbe i Hrvate. Vidi: B. Ž. „Dve konferencije u Starčevu“, *Pančevac*, br. 10, 11. III. 1923., str. 3.

¹⁰⁰ „Rezultati izbora po okruzima“, *Politika*, br. 6033, 11. II. 1925., str. 2.

¹⁰¹ „Konačni rezultati po okruzima“, *Politika*, br. 6960, 13. IX. 1927., str. 2-3.

¹⁰² S. B. (Spasa Blagojević) „Ličnost novog pretsednika starčevačke opštine“, *Vojvodanin*, br. 52, 26. XII. 1936., 2. Suvremenik Miše Brajca, Dragoljub Jovanović (1997, 248) zapisao je o njemu: „Pametan i pismen seljak, oženjen Nemicom, koga je Stjepan Radić neobično voleo i kome je vrlo rano dopustio da u Vojvodini njihovu stranku zove Narodnom seljačkom, da bi mogle da uđu sve narodnosti.“

¹⁰³ *Seljačka prosvjeta*, br. 6-7, Zagreb, 1927, str. 128.

¹⁰⁴ *Seljačka sloga*, br. 10, Zabreb, 1936, str. 232.

nika Stipan Radić; članovi odbora: Blaž Blaženić, Nikola Ragrović, Franjo Jambeg, Ivo Ragrović i Stipan Radić.¹⁰⁵ Gospodarska sloga pokrenuta je 1936., a predvodio ju je Miša Brajac.

Hrvati su 1930-ih podržavali rad Udružene Opozicije i HSS-a. Lista Miše Brajca je na općinskim izborima 1936. osvojila 85 % glasova. Na listi su od mještana Hrvata odbornici bili još Mauric Bogović, Ivan Grgić, Pera Grgić, Paja Makovnik i zamjenici Franja Mihajlić ml., Franja (Franje) Poljak, Paja Jera (Nijemac), Marko Šulaja, Paja Rajković, Blaž Saborski, Ivan Gasenberger i Andrej Tomašić.¹⁰⁶

Budući da su bili pod njemačkom upravom, tijekom Drugog svjetskog rata vlasti su ih novačile u njemačke jedinice ili upućivale na prisilni rad (logor Ečka i rudnici u Boru). Za njihov položaj pokušali su se u više navrata zauzeti predstavnici konzulata NDH u Beogradu, međutim bez većeg uspjeha. NDH je 1942. godine pokušala privoljeti Hrvate iz Starčeva na kolektivno preseljenje u Hrvatsku (Vojinović 1995, 150). Slični pozivi upućivani su bilo službeno ili preko raznih društava i u drugim sredinama. Primjerice, društvo Hrvatski Radiša je početkom rata pozvalo sve svoje pitomce koji su bili namješteni kod raznih poduzeća i trgovaca da se vrate na teritorij Hrvatske. Velika većina njih se zbog ratnih prilika i nesigurnosti u Hrvatskoj oglasila na te pozive, a dio ih je u mjestima primitka zasnovao obitelji. Tijekom rata pojedinci su stradali u banjičkom i drugim logorima (Barašević, Debelić, Kućan, Žalac). Od jeseni 1944. i oslobođenja Banata tamošnji Hrvati se masovnije uključuju u jedinice NOV i partizana te sudjeluju u završnim ratnim operacijama u kojima neki stradavaju (Blaženić, Grgić i Katić).¹⁰⁷ Dio ih strada 1944. i 1945. pod optužbom za suradnju s okupatorom (iz obitelji Žagar, Poljak, Negovan, Matuša, Krmpotić, Lapić, Šoštarić, Ragrović)¹⁰⁸.

Broj im je do prve polovice XX. stoljeća stabilan, nakon čega lagano pada – 1890. bilo je 1.100 Hrvata, 1900. oko 1.000, 1905. 1.220 (Mergel 2010), 1910. ugarski popis 1.121¹⁰⁹, 1920-ih 1.200 (Erdeljanović 1992), 1931. bilo je 1.948 katolika (Hrvata i Nijemaca) i 1.630 pravoslavaca (Srba) dok Toša Iskruljev (1931) navodi da je u Starčevu bilo ukupno 3.704 stanovnika „Najviše ima Srba oko 1.550 duša, Hrvata ima oko 1.100 i Nemaca nešto preko 1.000. Madjara ima oko 20“. Početkom 1940-ih broj Hrvata se procjenjivao na oko 1.300 (Vojinović 1995, 150). Službenim popisima u poraću zabilježeno je kako slijedi: 1948. (1.114), 1953. (951), 1961. (904), 1971. (836) 1981. (686), 1991. (530), 2002. (349 Hrvata i 2 Bunjevca).

¹⁰⁵ *Zlatno klasje*, Zagreb, 1938., str. 121.

¹⁰⁶ „Kandidatske liste za opštinske izbore u Vojvodini“, *Vojvodanin*, br. 48, str. 2; „Kandidatske liste“, *Vojvodanin*, br. 49, 5. XII. 1936., str. 1.

¹⁰⁷ Državni zavod za statistiku, Muzej žrtava genocida Beograd, Popis žrtava 1941-1945. Vojvodina. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2009/pdf/G20096Voj.pdf> (pristup: 14. I. 2015.). Popis stradalih nije cjelovit.

¹⁰⁸ <http://vojvodinakom1941.org.rs/lt/okrug/> (pristup: 14. I. 2015.).

¹⁰⁹ Prema Jagiću (1929) 1.200.

Župa je osnovana 1767. Prva crkva, posvećena svetom Amadeu, podignuta 1770., spaljena je tijekom osmanskog upada 1789. Gradnja nove crkve otpočela je 1790. i posvećena je sv. Mauriciju. Zahvaljujući agilnom svećeniku vlč. Tvrtku Tadiću¹¹⁰, 1960-ih obnavlja se mjesna crkva sv. Mauricija i organizira katolička mladež koja je svoje kulturne priredbe održavala u župnom dvoru. Zbog smanjenog nataliteta i iseljavanja u Pančevo i druge sredine broj katolika se jako smanjio. Od prijeratnih 2.000, u naselju je 1983. živio 771 katolik (687 Hrvata, 79 Mađara, 30 Bugara, 16 Nijemaca)¹¹¹. Preostalih katoličkih vjernika je oko 600, uglavnom Hrvata.

U novije vrijeme obnovljena je mjesna suradnja s udrugama u Hrvatskoj¹¹² i institucijama u Vojvodini¹¹³, a u lokalnim medijima su dostupni tekstovi i o hrvatskoj zajednici.¹¹⁴

Omoljica

Naselje u diskontinuitetima postoji još od neolita. Zabilježeno je 50 domova 1717. i 55 domova 1727. Omoljica je 1753. označena kao srpsko naselje. Novija povijest naselja povezana je s osnivanjem Vojne granice i naseljavanjem kolonista. Njemački kolonisti su naseljavani 1765.-1768. i 1776. Katolička i pravoslavna crkva podignute su 1772.-1773. (Carić 1998, 116-117). U naselju su postojale srpska-pravoslavna i njemačko-katolička škola (Pecinjački 1982, 553)¹¹⁵. Graničarskih kuća 1788. bilo je 320, ali su iste godine Turci spalili 96, kao i obje crkve koje su obnovljene krajem XVIII. stoljeća. U razdoblju 1790.-1791. doseljavaju s Nijemcima i Hrvati, obitelji Azapović, Janković (kasnije ponjemčeni), Jelić, Grgić, Rajković (Iskruljev 1931). Prema katastru iz 1809., domova koji su posjedovali zemlju bilo je 314 (172 srpska, 118 njemačkih, 18 rumunjskih, 2 hrvatska i 1 mađarski). Sreta Pecinjački (1982, 559) smatra da su navedeni Hrvati došli iz Starčeva, a ne izravno iz Hrvatske. Postojao je i dio domova koji nisu posjedovali zemlju. U kasnijim desetljećima bilježi se rast broja stanovnika, 1811. (2.437), 1836. (3.200), 1850. (3.728). Stanovnici su se uglavnom bavili lovom, ribolovom i stočarstvom, manje zemljoradnjom (Carić 1998, 117).

¹¹⁰ Tvrtko Tadić (Livno, 19. VI. 1928. – Livno, 23. II. 2015.), svećenik. Sin je Stipe i Klare r. Mamić. Školovao se u Livnu, Širokom Brijegu, Visokom, Zagrebu i Đakovu gdje je zaređen za svećenika Banjalučke biskupije 8. VII. 1951. Župnik u Starčevu od 1965. do 1974. U mirovini je obnašao službu u župi Odžak-Čajić kod rodnog Livna (Draganović 1975, 381; Mergel 2010b).<http://www.ktabkbih.net/info.asp?id=52424> (pristup: 6. IV. 2015.).

¹¹¹ <http://lexikon.katolikus.hu/T/T%C3%A1rcs%C3%B3.html> (pristup: 15. I. 2015.).

¹¹² <http://www.mojzumberak.com/vijest.php?id=796> (pristup: 4. XII. 2014.). Suradnju KUD „Žumberčani“ i Starčevaca potaknula je članica KUD „Žumberčani“ Ružica Lukačić (rod. Orešković), rođenjem iz Starčeva (Mergel 2015).

¹¹³ *Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata* na svojim stranicama objavio je od 2010. seriju tekstova posvećenih Starčevu.

¹¹⁴ Većinu tekstova potpisuju Vinko Rukavina, podrijetlom iz Starčeva, i Dalibor Mergel.

¹¹⁵ U školi je predavao kratko vrijeme Matija Ćosić (Vrbanja, 1838. – Zagreb, 20. III. 1909.), pedagog i kulturni djelatnik.

Početakom XX. stoljeća Omoljica se dijelila na Rvatski kraj i Racki kraj. Sjeverni dio Omoljice nazivao se Zlatica ili Srpski kraj, u sredini naselja nalazio se Rvatski kraj na koji se u smjeru jugoistoka nadovezivao Švapski kraj i na kraju u tzv. „špicu“ Vlaški kraj (Erdeljanović 1992, 161). Tek je manji dio stanovnika u Rvatskom kraju bio hrvatskog etničkog podrijetla. Prema prostoru iz kojeg je stanovništvo potjecalo dio naselja je prozvan hrvatskim. Tako su i Srbi doseljeni iz Hrvatske od drugih Srba imenovani Hrvatima. Između te dvije skupine dugo vremena nakon naseljavanja su bile slabe društvene veze (Iskruljev 1931; Erdeljanović 1992, 162). Iskruljev je (1931) prilikom svog boravka u Omoljici zabilježio nacionalno svjesne hrvatske obitelji, njihov broj i zanimanja „1. Jelić Ivan sa ženom. On je poslužitelj u opštini. 2. Jelić Aleksa je kolar. Ima njih 5 duša u kući. 3. Jelić Vića je stolar¹¹⁶. Ima njih 3 u kući. 4. Jelić Joca je kolar, njih 3 su u kući. 5. St. Jelić Joca je mašinista. Ima njih dvoje. 6. Grgić Đura, ratar, ima 12 jutara sa 4 duše. 7. Vlašić Stipan, ratar, sa 4 jutra i ima njih 4. 8. Udovica Rajković.“ Istovjerni s Nijemcima Hrvati su bili izloženi germanizaciji s kojima su uglavnom iseljeni nakon 1945. Malobrojne očuvane hrvatske obitelji u ovom selu susjedi zovu „hrvatskim krajem“ (Barjaktarević 2004, 275).

U naselju su zabilježeni sljedeći hrvatski rodovi: Anušić¹¹⁷, Azapović, Barašević, Grgić, Janković, Jelić, Lekić¹¹⁸, Lončar, Marković¹¹⁹, Rajković¹²⁰, Sapulović, Vlašić, Vuković (Iskruljev 1931; Brabec 1972, 260; Erdeljanović 1992, 165-167). Hrvate u Omoljici Erdeljanović imenuje Šokcima, za neke rodove, npr. Sapulović da „su oduvek bili Šokci“, ili „pošokčćenima“, tj. da su navodno prešli iz pravoslavlja u katoličanstvo. Većina ne germaniziranih Hrvata preseljavala se iz Omoljice u Starčevo (Erdeljanović 1992, 165-167).

Sredinom XIX. stoljeća (1850.) u naselju je živjelo 120, a 1872. 35 Hrvata (Iskruljev 1931). Tijekom XX. stoljeća broj im je neznan: 1910. (41) (Jagić 1929, 37), 1931. (20) (Iskruljev 1931), 1953. (47), 1961. (38), 1971. (29), 1981. (27), 1991. (33), 2002. (18). Crkva sv. Franje sagrađena 1858. porušena je nakon Drugog svjetskog rata. Danas je Omoljica filijala župe Ivanovo.

Manjih skupina Hrvata nedaleko Omoljice u smjeru Kovina bilo je u još nekim naseljima nekadašnje Vojne granice. Mali broj Hrvata naseljen je 1745. u Pločicu nakon što je naselje prethodno opustošeno od Turaka 1738. (Drobnjaković i Mileker 1929, 186), a u kraj oko Banatskog Brestovca 1751. (Tutorov 1995, 100). Ivan

¹¹⁶ Bio je kandidat Udružene Opozicije za općinske izbore 1936. u Omoljici. Vidi: „Kandidatske liste za opštinske izbore u Vojvodini“, *Vojvodanin*, br. 48, str. 2;

¹¹⁷ Erdeljanović (1992, 167) ih navodi među izumrlim rodovima u Omoljici – „Šokci, doseljeni iz Bosne“.

¹¹⁸ „Lekići (bilo 2), po čuvenju su bili Šokci, odavno ih nestalo, preselili su se u Starčevo“ (Erdeljanović 1992, 167).

¹¹⁹ <http://wc.rootsweb.ancestry.com/cgi-bin/igm.cgi?op=SHOW&db=tirheimer&recno=9339> (pristup: 19. XII. 2014).

¹²⁰ Za ovu obitelj Erdeljanović (1992, 165) navodi: „Rajkovići (2); šest kuća odseljenih u Starčevo; za njih se priča da su imali grb vojvodski i barjak; kao katolici su došli odnekuda iz Hrvatske ili Dalmacije, bili su jaka i ugledna šokačka familija; njima su poveravali ključ od glavnog graničarskog magazina za hranu u Omoljici.“

Brabec zabilježio je da je u Bavaništu postojao Šokački kraj, dok su u Banatskom Brestovcu spomenute i neke obitelji iz graničarskog razdoblja – Zelenković, Janković, Galić (Brabec 1972, 260).

Kovin

Naselje je bilježeno različito: Quewen 1153., Kewy, Kovin, od druge polovice XVII. stoljeća Kubin, Temeskubin 1894., Kevevara 1911., Kovin 1919. U srednjovjekovnom razdoblju središte je Kovinske županije i poznato trgovačko odredište. Prve vijesti o Dubrovčanima u Kovinu, kamo su došli najvjerojatnije iz Braničeva, potječu iz šezdesetih godina XIV. stoljeća (Dinić-Knežević 1986, 70). Pustošenje Mitrovica 1396. od strane Osmanlija rezultiralo je privremenim gašenjem dubrovačke kolonije u tom gradu i njihov veći interes za banatski Kovin pa dubrovačka vlada 1409. bira konzule i sudce za rješavanje sporova među tamo nastanjenim njezinim građanima (Dinić-Knežević 1986, 174). U Kovinu je neko vrijeme kao mjesni kaštelan i župan živio Matko Talovac (podrijetlom s Korčule), dubrovački građanin, kasniji ban Dalmacije, Hrvatske i čitave Slavonije. Važnije funkcije u Kovinu su obnašali još Franko Talovac i Nikola Iločki (Krstić 2006, 33). Prema jednom franjevačkom izvješću iz 1433. u Kovinu su živjeli izmiješani katolici i pravoslavci. Manji dio katolika potjecao je iz Dubrovnika, kojih je početkom XV. st. bilo tridesetak, među njima i pripadnika vlastele – Bobaljević, Lukarević, Tomov, Kružić, Nikolić, Tomković, Lebrov, Bratkov (Hrabak 1980, 60; Krstić 2006, 36).

U sastavu Osmanskoga Carstva bio je od 1551. do 1716., kada je uključen u austrijsku Vojnu krajinu. Nakon dugog razdoblja ponovno naseljavanje Hrvata u Kovin povezano je s graničarskim migracijama iz karlovačkog generalata u druge dijelove vojne granice. Tijekom 1770.–1773. naseljeni su pojedinačno zajedno s njemačkim kolonistima. Doseljavaju i iz drugih banatskih mjesta. Hrvati se susreću kao pojedinci koji obnašaju razne dužnosti u vojsci¹²¹ i školstvu.¹²²

Dio kod katoličke crkve zvao se Hrvati, Hrvatski kraj, odnosno „Građanski“ i „Rvatski“ kraj prema doseljenicima iz Hrvatske (uglavnom Srbima) (Popović 1955, 123; Erdeljanović 1992, 130-131). U naselju je u međuratnom razdoblju djelovao ogranak Hrvatskog Radiša¹²³. Broj Hrvata je neznan: 1910. (14), 1953. (142), 1971. (136); 1981. (101), 2011. (65) Hrvata. Katolika je oko 900, uglavnom Mađara.

¹²¹ Mile Sertić (Kovin, 16. III. 1871. – Zagreb, 9. III. 1949.), general-lijeknik. Diplomirao na Medicinskom fakultetu u Beču. Služio je kao časnik austrougarske vojske i vojske Kraljevine Jugoslavije do 1930. Potom služi pri Ministarstvu hrvatskog domobranstva od lipnja 1941. do rujna 1942. kao nadzornik sveukupne zdravstvene službe (Polić 1997, 357). U Banatskoj vojnoj granici spominje se u vojnim šematizmima 1859. izvjesni kapetan prve klase Mihael Sertić, kasnije 1870. kao major.

¹²² Antun Čivić (Vinkovci, 11. I. 1797. – Kovin, 16. IX. 1880.), napredovao je od prvoga razrednog učitelja i lokalnoga ravnatelja u Pančevu do ravnateljem pučkih škola u karlovačkoj Krajini. Služio je na raznim školama 42 godine. Umirovljen je 17. VI. 1862. (Cuvaj 1910, 307). Prema podacima iz vojnih šematizama u Kovinu je kao prosvjetni djelatnik živio i radio 1856.–1871. Josip Cindrić, vjerojatno podrijetlom iz Glogonja.

¹²³ Povjerenik je bio Milan Tolmačev. *Kalendar „Hrvatski Radiša“ za prestupnu godinu 1932*, Zagreb, 1933, str. 146. Povjerenika i radnih odbora Hrvatskog Radiša bilo je i u drugim banatskim mjestima te među

Aktualno stanje

Hrvati u Banatu su najmalobrojnija regionalna skupina Hrvata u Srbiji. Malobrojnost kao i nepostojanje institucionalne organiziranosti u području školstva i kulture rezultirali su gubitkom nekih specifičnosti njihova manjinskog identiteta. Novoštokavski ikavski govori koji su postojali u okolici Pančeva postupno su ustupili pred ekavskim govorom banatskih Srba. Slične procese doživjeli su i banatski kajkavci. Sasvim je izgledno da će kajkavski govor u Banatu uskoro u cijelosti nestati jer se njime može služiti tek manji broj osoba starije životne dobi. Karaševci su najvećim dijelom asimilirani u druge narode s kojima su živjeli u istim naseljima, a neznatno više Hrvata ostalo je u južnom Banatu i većim gradovima. Međutim, i u tom dijelu Banata Hrvati su u dubokoj demografskoj starosti što će manifestirati u daljnjoj depopulaciji. Iako su u novije vrijeme osnovane hrvatska kulturna i politička organizacija u Zrenjaninu, u manjim naseljima, u kojima tradicionalno obitavaju Hrvati, izvan okvira djelovanja Katoličke crkve nemaju organizirano nijedno manjinsko nacionalno udruženje.

Literatura:

- Adelhardt, Michael i Adelhardt, Elfriede. 2004. *Ortssippenbuch Jabuka (Apfeldorf), Banat: 1767-1835, 1851, 1868*. Karlsruhe: Boscolo & Königshofer.
- Bara, Mario. 2011. Prešućeni karaševski Hrvati: Karaševci u vojvođanskom dijelu Banata. *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 3: 57-84 str.
- Bara, Mario i Žigmanov, Tomislav. 2009. *Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti : osnovne činjenice*. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.
- Barjaktarović, Mirko. 2004. O etnogenetskim procesima u Pančevu i okolini. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 116-117, 269-288 str.
- Beer, Josef. 1991. *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien. Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit 1944-1948*. München: Donauschwäbische Kulturstiftung.
- Boljkovac, Josip. 2009. Istina mora izaći van : sjećanja i zapisi prvog ministra unutar njih poslova neovisne Hrvatske. *Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga*.
- Borovszky, Samu. 1912. *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Budapest: Országos Monografiai Társaság.
- Brabec, Ivan. 1972. Hrvatski govori u Banatu. *Ljetopis JAZU* 76: 257-260 str.
- Brabec, Ivan. 1982. Kajkavci u dijaspori. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6: 77-84.
- Bugarški, Tatjana. 2009. Obuća u etnološkoj zbirci Muzeja Vojvodine. *Rad Muzeja Vojvodine* 51: str. 191-200 str.
- Bukurov, Branislav. 1968. Stanovništvo i naselja u Potamišju. *Zbornik Matice srpske za prirodne nauke*, 5-28 str.

---

raznim narodima, u Jarkovcu: Stjepan Matica, vlasnik mljekare, Josef Wildner u Vršcu, Adam Kirchhofer, obrtnik u Jasenovcu, Jan Huravnik, obrtnik u Kovačici i dr.

- Carić, Nebojša. 1998. Naselja opštine Pančevo – od najstarijih tragova do XIX veka. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 104-105: 109-127 str.
- Cuvaj, Antun. 1910. *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas : Od najstarijih vremena do danas*. svezak 4. Zagreb: Kr. zem. vlada, Odjela za bogoštovlje i nastavu.
- Czirbusz, Géza. 1883. A krassován bulgárok, *Földrajzi Közlemények*: 169-198 str.
- Cvijić, Jovan. 1921. *Govori i članci*, 1-2. Beograd: Napredak.
- Draganović, Krunoslav. 1975. *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji*. Zagreb: Biskupska konferencija Jugoslavije.
- Dorđević, Tihomir. 1984. *Naš narodni život*, sv. 3. Beograd: Prosveta.
- Đurđev, Branislav. 1937. Perlez – Perlek. *Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu* 3: 321-323 str.
- Erdeljanović, Jovan. 1992. *Srbi u Banatu: etnološka istraživanja. Naselja i stanovništvo*. Novi Sad: Matica srpska: „Prometej“.
- Fotić, Aleksandar. 2005. Belgrade: A Muslim and Non-Muslim Cultural Centre (Sixteenth-Seventeenth Centuries). u: Antonis Anastasopoulos [ur.], *Provincial Elites in the Ottoman Empire*. Halcyon Days in Crete V.: a Symposium Held in Rethymno 10–12 January 2003. Rethymnon: Crete University Press: 51-75 str.
- Hain, Joseph. 1852. *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*. Wien: Tendler.
- Heršak, Emil. 1993. Panoptikum migracija – Hrvati, hrvatski prostor i Evropa. *Migracijske i etničke teme* 3-4: 227-302 str.
- Holthaus, P. D. (Peter Diedrich). 1844. *Wanderings of a journeyman tailor through Europe and the East, during the years 1824 to 1840*. London: Longman, Brown, Green, and Longmans.
- Hoško, Emanuel. 2007. Trsatski franjevac Ivan Rafael Rodić – prvi beogradski nadbiskup. *Riječki teološki časopis* (29)1: 181-202 str.
- Hrabak, Bogumil. 1980. Dubrovčani u Ugarskoj i njihove veze sa Beogradom i Srbijom (1300-1541), *Godišnjak grada Beograda XXVII*: 57-69 str.
- Ivanić, Ivan. 1899. *Bunjevci i Šokci u Bačkoj, Baranji i Lici: (istorija, etnografija, kultura, društvo, brojno i privredno stanje, etničke osobine)*. Beograd.
- Ilić, Luka. 1995. *Istorijska skica Carsko-kraljevskog vojnog komuniteta Pančeva*. Histo-rijski arhiv: Pančevo.
- Iskruljev, Toša. 1931. Kroz naš južni Banat (feljton). *Jugoslavenski dnevnik* 250, 251, 253, 255, 257, 260, 265, 279, 282, 286, 292, 304, 307, 321.
- Jagić, Ante. 1924. Hrvati u Banatu. *Hrvat* 15. IX. 1924., 6: 2 str.
- Jagić, Ante. 1929. Hrvatske naseobine u Banatu. *Letopis Matice srpske* 319: 33-39 str.
- Janković, Ljubica i Janković Danica. 1949. *Narodne igre*. 5. Beograd: Prosveta.
- Jastrebov, Ivan. 1880. Sadržaj fermana katoličkom sveštenstvu prema mitropolitu hercegovačkom i bosanskom. *Glasnik Srpskog učenog društva* 58: 405-418 str.
- Jovanović, Dragoljub. 1997. *Političke uspomene* knj. 3. Beograd: Kultura: Arhiv Jugoslavije: Službeni glasnik: Pravni fakultet: „Filip Višnjić“

- Keleti, Károly. 1871. *Hazánk és népe a közigazdaság és társadalmi statistika szempontjából*. Pest: „Athenaeum“.
- Kljajić, Marko. 2010. *Surčin kroz povijest*. Vinkovci: Privlačica.
- Kovačević, Josip. 1973. Turopoljci u Banatu. *Glas Buševca* 14. VII. 1973.
- Krešić, Vasilije. 1961. Srpski vojni logor kod Perleza u 1848. godini. *Zbornik za društvene nauke* 29, 29-42 str.
- Krpan, Stjepan. 1983. *Hrvati u Keči*. Zagreb: Nakladni Zavod Matice hrvatske.
- Krpan, Stjepan. 1990a. Hrvati u Banatu. *Arhivski vjesnik* 34: 79-85 str.
- Krpan, Stjepan. 1990b. *Hrvati u Rekašu kraj Temišvara*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske : Krčanska sadašnjost.
- Krstić, Aleksandar. 2006. Iz historije srednjovekovnih naselja jugozapadnog Banata – 15. vek – prva polovina 16. veka. *Zbornik Matice srpske za istoriju* 73, 27-55 str.
- Lakatoš, Josip. 1914. *Narodna statistika*. Zagreb: vlast. nakl. autora.
- Maletić, Mihailo. 1968. *Vojvodina: Znamenitosti i lepote*. Beograd: Književne novine.
- Marjanović, Stjepan. 1840. *Razbojnici na Gori kulminskoj ili Moć vere : polužalostni igrokaz u V. činih*. Pečuh: Tiskom biskupske tiskarne.
- Marjanović, Vesna. 2008. Hrvati u srednjem Banatu – primer endogamne zajednice u Srbiji. *Glasnik Antropološkog društva Srbije* 43: 44-50 str.
- Marjanović, Vesna. 2012. Obredne povorke, igrokazi i liturgijske drame u zimskom ciklusu običaja na prostoru Srbije. *Glasnik Etnografskog muzeja* 76: 43-60 str.
- McGowan, Bruce W. 1983. *Sirem sancaği mufassal tabhir defteri*. Ankara: Turk Tarih Kurumu Basimevi.
- Mergel, Dalibor. 2010a. Doseljavanje Hrvata. *Starčevačke novine* 195 <http://www.starcevo.org.rs/novine/195kulturanov.html> (pristup 20. IX. 2010.)
- Mergel, Dalibor. 2010b. Starčevo – 220 godina pod zaštitom sv. Mauricija. <http://www.zkvh.org.rs/batina/povijest/797-starevo-220-godina-pod-zatitom-sv-mauricija> (pristup 19. II. 2015.).
- Mergel, Dalibor. 2010c. Prilog za onomastičku građu Hrvata u Starčevu – imena i nadimci. <http://www.zkvh.org.rs/batina/povijest/639-prilog-za-onomastiku-grau-hrvata-u-starevu--imena-i-nadimci> (pristup 19. II. 2015.).
- Mergel, Dalibor. 2011. Starčevci u Americi. *Starčevačke novine* http://www.starcevo.org.rs/snarhiva/209/index.php?option=com_content&view=article&id=1831:istorija-starevci-u-americi&catid=299:kultivator&Itemid=545 (pristup 19. II. 2015.).
- Messner-Sprošić, Ante. 1931. Kolonije hrvatskih plemića u Banatu. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 28(1): 160-207 str.
- Messner-Sprošić, Ante. 1934. Kolonija hrvatskih plemića u Banatu. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 29(2): 233-237 str.
- Drobnjaković, Borivoje i Mileker, Feliks. 1929. *Letopisi opština Podunavske oblasti*. Pančevo: Štamparija Napredak.
- Milutinović, Vera. 1971. Obredna peciva u Vojvodini. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, knj. XVI-XVII (1967-1969): 125-158 str.

- Mitrović, Vladimir. 1977. Narodna medicina kod Hrvata u srednjem Banatu. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* JAZU 47: 343-347.
- Pecinjački, Sreta. 1972. Selo Borča krajem XVIII veka i početkom XIX veka. *Godišnjak grada Beograda* / GMGB, vol. 19.
- Pecinjački, Sreta. 1982. *Graničarska naselja Banata, 1773-1810*, sv. 1. Novi Sad: Matica srpska.
- Pecinjački, Sreta. 1985. *Graničarska naselja Banata, 1773-1810*, sv. 2. Novi Sad: Matica srpska.
- Polić, Milan. 1997. Sertić, Mile. u: Darko Stuparić [gl. ur.] *Tko je tko u NDH – Hrvatska u 1941.-1945.* Zagreb: Minerva: 357 str.
- Popis 1860. 1863. Stanovništvo Srbske Vojvodine po veri i narodnosti (po zvaničnom izveštaju popisa od 1860. godine). *Srbskij letopis za godinu 1863.* Budim: 104-148 str.
- Popov, Dušan. 1983. *Srpska štampa u Vojvodini: 1918-1941.* Novi Sad: Matica srpska.
- Popović, M. Gj. (Popović Munjatović, Đorđe). 1894. Gdi stanuju Bunjevci i koliko ih ima. *Neven* 4: 54-57 str.
- Popović, Dušan. 1955. *Srbi u Banatu do kraja XVIII veka. Istorija naselja i stanovništva.* Beograd: Etnografski institut Srpska akademija nauka.
- Popović, Dušan. 1990. *Srbi u Vojvodini*, knj. 3. Novi Sad: Matica srpska.
- Rukavina, Vinko. 2009. Godišnjica „republike“ (1). *Starčevačke novine* 183. <http://www.starcevo.org.rs/novine/183komentar.html> (pristup: 27. X. 2009.).
- Rukavina, Vinko. 2013. O Starčevcima – Miša Brajac. *Starčevačke novine* 229. http://www.starcevo.org.rs/snarhiva/229/index.php?option=com_content&view=article&id=2355:o-starevcima&catid=303:crtice-iz-prolosti&Itemid=544 (pristup: 23. II. 2015.).
- Rukavina, Vinko. 2014. O Starčevcima – Josa Šoštaric – trafikant. *Starčevačke novine* 242. http://starcevo.org.rs/snarhiva/242/index.php?option=com_content&view=article&id=2784:o-starevcima-josa-otari-trafikant&catid=303:crtice-iz-prolosti&Itemid=544 (pristup: 23. II. 2015.).
- Rukavina, Vlatko. 2011. Filipović, Adam. u: Eduard Hemar [ur.] *Biografski leksikon Hrvata istočnog Srijema* 1. Zagreb-Subotica: Libera editio d.o.o. – Hrvatsko akademsko društvo:191-192 str.
- Rusan, Juraj. 1841. Dopis iz Banata. *Danica ilirska* 33: 133-135 str.
- Skenderović, Robert. 1999. Hrvati u Banatu. *Matica* 2: 30-32 str.
- Stajić, Vasa. 1950. *Velikokikindski dištrikt: 1776-1876.* Novi Sad: Matica srpska.
- Stanković, Predrag. 2008. Starčevačka „republika“. *Starčevačke novine* 172. http://www.starcevo.org.rs/stara_arhiva/novine/172drustvo.html (pristup 19. II. 2015.).
- Stojanović, Mijat. 1866. Šta se vidi u banatskom selu? *Bosiljak* 7: 103-105 str.
- Svoboda, Johan (1894). *Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt: und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage.* 2. Wien.
- Terzić, Ivan. 2011. Tradicionalno odevanje Hrvata u Banatu na primeru sela Starčeva. u: Josip Forjan [ur.], *Tradicijsko ruho Hrvata u Vojvodini : Hrvatska matica*

- iseljenika 7. – 20. prosinca 2011.*, [katalog], Zagreb: Hrvatska matica iseljenika: 21-23 str.
- Tomandl, Mihovil. 1920. Naši Šokci. *Pančevac* 28: 1 str.
- Tomanić, Mihovil T. 1917. Nešto o Bunjevcima. *Jugoslavenska njiva* 17: 296 str.
- Tóth, István György. 2002. Franjevci Bosne Srebrene kao misionari u turskoj Ugarskoj (1584.-1716.). *Scrinia Slavonica* 2: 178-201 str.
- Trajković, Petar R. 1989. Pančevo kroz istoriju. u: Pavle Vasić [ur.] *Umetnička topografija Pančeva*. Novi Sad: Matica srpska: 127 str.
- Tutorov, Milan. 1995. *Seva munja biće opet buna: Istorika Zrenjanina i Banata*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka Žarko Zrenjanin.
- Veselinović, Rajko L. 1963. Dr. Mihovil Tomandl. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 36: 148-149.
- Vučković, Marija. 2000. Govor kajkavaca u Boki. Sociolingvistički aspekt, *Južnoslovenski filolog* LVI, 261-271 str.
- Vučković, Marija. 2001. Višejezičnost u Banatu na primeru Hrvata kajkavaca. *Actele Simpozionului Banatul Iugoslav trecut istoric și cultural / Radovi Simpozijuma Južnoslovenski Banat istorijska i kulturna prošlost*: 218-223 str.
- Vučković, Marija. 2004. Kajkavci u Banatu – lingvistička situacija i polna diferencijacija. u: Sikimić Biljana [ur.] *Skrivene manjine na Balkanu*, Beograd: Balkanološki institut SANU: 199-216 str.
- Vukić, Aleksandar i Bara, Mario. 2012. Konstruiranje identiteta na etničkoj periferiji – slučaj bačkih Bunjevaca. u: Mario Bara i Aleksandar Vukić [ur.] *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*. Zagreb – Subotica: Institut za migracije i narodnosti – Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata: 71-95 str.
- Vuković, Marinko. 2012. Problem podrijetla Šokaca i njegov odraz u Historiografiji. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 30: 327-358 str.
- Vulović, Maja. 2007. Jedna priča... Pevačko društvo. *Starčevačke novine* 154. http://www.starcevo.org.rs/stara_arhiva/novine/154drustvo.html (pristup: 27. X. 2009.).
- Živić, Dražen. 2012. Demografska dinamika i prostorni razmještaj Hrvata u Vojvodini – čimbenici i pokazatelji. *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 4: 229-241 str.
- Žužić, Zlatko. 2011. Fijala (rođ. Damjankov), Ankica. u: Eduard Hemar [ur.] *Biografski leksikon Hrvata istočnog Srijema* 1. Zagreb – Subotica: Libera editio d.o.o – Hrvatsko akademsko društvo: 187-189 str.

Drugi izvori podataka:

- Mergel, Dalibor (2015). Komentari na ranije verzije teksta i prezimena Hrvata u južnom Banatu. Elektronička pošta od 1. IV. 2015.
- A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. : Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. / [...] szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal Kiadás adatai*, Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-társulat, 1912.

- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.*, Sarajevo, 1932.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga II. Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, 1938.
- Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i materinskom jeziku po popisu od 31. marta 1931.*, Državni statistički ured DFJ, Demografska statistika, serija II. sv. 3. Beograd, 1945.
- Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga IX, Stanovništvo po narodnosti. 1955. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva 1953*, knjiga I, *Vitalna i etnička obeležja*. Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike. 1959. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva 1961*, knjiga VI. *Vitalna, etnička i migraciona obeležja. Rezultati za opštine*. 1967. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva 1971. Vitalna, etnička i migraciona obeležja*, knjiga I, *Rezultati po republikama i pokrajinama*. 1974. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. godine. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama*. Statistički bilten 1295. 1982. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva i domaćinstava SR Jugoslavije 1991. godine. Detaljna klasifikacija stanovništva po nacionalnosti, knjiga III*. 1993. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Stanovništvo, Nacionalna pripadnost, Podaci po opštinama i gradovima*. 2012. Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije.

Summary

“Our Sokci”: the origin, migration and social development of the Croats in Banat

Herein, the author analyses the migration of the Croatian population towards and within the Banat area, as well as how migration reflected on the creation of their cultural, ethnic and national identity, in the context of broader historical migrations. After the introductory part which provides conceptual, temporal, spatial and theoretical guidelines, the author analyses the settlement of the Croatian population and causes of migration at the micro and macro level. The mother land a part of immigrants originated from, besides current political Croatian territory, included the parts of Bosnia and Herzegovina. The identity and linguistic characteristics of migrants changed, influenced by socio–historical developments.

Key words: Croats, Banat, Sokci